

ŁUKASZ SCHREIBER

Bydgoszcz

KILKA UWAG NA TEMAT CENZURY KWINTUSA CECYLIUSZA METELLUSA MACEDOŃSKIEGO*

1. UWAGI WSTĘPNE

Podjmując się rozważań o cenzurze Kw. Cecyliusza Metellusa Macedońskiego, należy spojrzeć na jego wcześniejsze dokonania i wydarzenia związane ze zdobyciem urzędu, a także rolę społeczno-polityczną, jaką odgrywał jego ród¹. Dom Cecyliuszy Metellusów wszedł do najwyższego kręgu rzymskiej arystokracji w roku 284², gdy L. Cecyliusz (Metellus?) Denter został konsulem jako pierwszy przedstawiciel rodu³. Natomiast to następne pokolenia przyczyniły się do zbudowania potęgi domu plebejskiej arystokracji, a syn i wnuk poległego pod Arretium konsula Cecyliusza Dentera stali się jednymi z najwybitniejszych polityków

* Wyrazy głębokiej wdzięczności autor kieruje wobec Pani Prof. Anny Tarwackiej i Pana Prof. Sebastiana Rucińskiego za okazaną merytoryczną pomoc i krytyczne uwagi podczas prac nad artykułem.

¹ Por. E. REIGADAS LAVANDERO, *Censura y 'res publica': aportación constitucional y protagonismo político*, Madrid 2000, s. 377-382.

² Wszystkie daty odnoszą się do czasów przed Chrystusem.

³ T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, New York 1951-1952, s. 187.

owych czasów⁴. Należy podkreślić, że nie dysponujemy niepodważalnym dowodem wskazującym ojca Metellusa Macedońskiego. Z opisu zawartego przez G. Pliniusza Starszego w *Naturalis historia*⁵ wynika, że L. Cecyliusz Metellus (cos. 251, II 247), sławny najwyższy pontyfik, zwycięzca bitwy pod Panormos w trakcie pierwszej wojny punickiej, był ojcem Kw. Cecyliusza Metellusa (cos. 206), dobrego mówcy i dyktatora Rzymu, którego synem miał być Metellus Macedoński⁶. Przekaz ten potwierdzają również inskrypcje, na których znaleźć można adnotację, że faktycznie jego ojcem był Kwintus⁷. Opis ten, jakkolwiek atrakcyjny, ponieważ dowodzący wydawania w każdym pokoleniu wybitnych mężów stanu, musi budzić niejaką refleksję z kilku powodów. Zastanawiać muszą bowiem aż sześćdziesiąt trzy lata dzielące konsulaty rzekomego ojca i syna⁸, a i sama wiarygodność Pliniusza Starszego w zakresie jego wiedzy na temat drzewa genealogicznego Cecyliuszy Metellusów⁹ wydaje

⁴ Śmierć L. Cecyliusza Dentera (cos. 284) w trakcie bitwy pod Arretium miała miejsce w roku 284 albo 283: Polyb. 2,19,8; Liv., *Per.* 12; Oros. 3,22,12-14; Aug., *De civ. Dei* 3,17. Jego syn i wnuk doszli do konsulatu. L. Cecyliusz Metellus sprawował urząd dwukrotnie w latach 251 i 247: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 213, 216; Kw. Cecyliusz Metellus został konsulem na rok 206: *ibidem*, I, s. 298. Ponadto Lucjusz sprawował zaszczytny urząd najwyższego pontyfika, a Kwintus był dyktatorem Rzymu, zob. przyp. 6.

⁵ Plin., *NH* 7,139-142.

⁶ Bitwa pod Panormos, zob. np. B. RANKOV, *A War of Phases: Strategies and Stalemates 264-241*, [w:] *A Companion to the Punic Wars*, red. D. HOYOS, Blackwell 2008, s. 159-160; J. LAZENBY, *Pierwsza wojna punicka*, Oświęcim 2012, s. 128-130. Najwyższy pontyfik: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 234. 22 lata w roli najwyższego pontyfika poświadczają: Cic., *Cato* 30; Val. Max. 8,13,2; Plin., *NH* 7,157; por. L.R. TAYLOR, *The Election of the 'Pontifex Maximus' in the Late Republic*, «Classical Philology» 37/1942, s. 421-424; G.J. SZEMLER, *The Priests of the Roman Republic*, Bruxelles 1972, s. 30. Kw. Metellus (cos. 206) był dobrym mówcą: Cic., *Brut.* 57; dyktator w roku 205: Liv. 29,10,2-3; 29,11,9-11; 30,23,3; 35,8.

⁷ *SIG*³ 680.

⁸ Kw. Metellus był konsulem w roku 206, zob. przyp. 4. Kw. Metellus Macedoński zdobył urząd na rok 143: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 471-472.

⁹ Przynajmniej trzykrotnie Pliniusz Starszy podaje fałszywe bądź bardzo wątpliwe informacje. Po pierwsze, uznał L. Metellusa Dalmatyńskiego (cos. 119) za syna Metellusa Macedońskiego, chociaż ten w rzeczywistości był jego bratankiem: Plin., *NH* 7,144; por. Ł. SCHREIBER, *L. Cecyliusz Metellus Dalmatyński (cos. 119)*, «De re militari» 5/2020,

się dyskusyjna, co sprawia, że sami badacze historii rodu Metellusów są podzieleni w tej sprawie¹⁰.

Przebieg kariery Metellusa Macedońskiego wskazuje na trudności podczas pokonywania wyższych szczebli *cursus honorum*. Pierwsza wzmianka źródłowa odnosi się do roku 168, gdy w wieku lat dwudziestu trafił do legionów wysłanych do Macedonii pod dowództwem konsula L. Emiliusza Paulusa (cos. 182, II 168). Można przypuszczać, że w trakcie kampanii wyróżnił się, a przynajmniej zwrócił na siebie uwagę głównodowodzącego i dzięki temu znalazł się w delegacji do Rzymu – podobnie jak jego przodek po bitwie nad rzeką Metaurus – przywożąc wieści

szczeg. s. 18-20. Po drugie, podaje za Waleriuszem Maksymusem niewiarygodną informację o stu latach przeżytych na dodatek w znakomitej kondycji fizycznej przez L. Cecyliusza Metellusa (cos. 251, II 247): Val. Max. 8,13,2; Plin., *NH* 7,157 *contra* Cic., *De sen.* 30. Znaczyłyby to, że żył w latach 321-221, co jest nie do obrony; por. M. WENDE, *‘De Caeciliis Metellis commentationis’*, Bonn 1875, s. 15; M.G. MORGAN, *The Rise and Fall of the Caecilii Metelli*, 284-46 B.C., Exeter 1961, s. 45; IDEM, *‘Metellus pontifex’ and ‘Ops Opifera’: A Note on Pliny ‘Naturalis Historia’ 11.174*, «Phoenix» 27/1973, s. 37. O fałszowaniu genealogii w mowach pogrzebowych zob. Cic., *Brut.* 62. Po trzecie, myli się raczej, wskazując na szóstkę dzieci Metellusa Macedońskiego, gdy tymczasem należy się zgodzić na siódmkę: Plin., *NH* 7,59. Sprawa jest bardziej złożona, zob. przyp. 52 i 53.

¹⁰ Za świadectwem Pliniusza: W. DRUMANN, P. GROEBE, *Geschichte Roms in seinem Ubergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*, II, Leipzig 1902, s. 17; F. MÜNZER, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920, s. 304; M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, s. 105; G.V. SUMNER, *The Orators in Cicero’s Brutus: Prosopography and Chronology*, Toronto 1973, s. 43; R.J. EVANS, *Q. Caecilius Metellus Macedonicus*, «Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa» 29/1986, s. 99-103; L. WEBB, *Gendering the Roman imago*, «Eugesta» 7/2017, s. 151, przyp. 51; S. TREGGIARI, *Servilia and her Family*, Oxford 2019, s. 37-38 *contra* M. WENDE, *op. cit.*, s. 36-38; J. SUOLAHTI, *The Roman Censors*, Helsinki 1963, s. 404; J. VAN OOTEGHEM, *Les Caecilii Metelli de la République*, Bruxelles 1967, s. 51, 84; K. HOPKINS, *Death and Renewal, II: Sociological Studies in Roman History*, Cambridge 1983, s. 46, przyp. 22; E. BADIAN, *The Consuls 179-49 BC*, «Chiron» 20/1990, s. 400-401, przyp. 7; K. ZMESKAL, *‘Adfinitas’: die Verwandtschaften der senatorischen Führungsschicht der römischen Republik von 218-31 v. Chr.*, I, Passau 2009, s. 49; K.-J. HÖLKEKAMP, *Rekonstruktionen einer Republik. Die politische Kultur des antiken Rom und die Forschung der letzten Jahrzehnte*, Princeton-Oxford 2010, s. 82, przyp. 26, którzy skłaniają się do tego, że Kw. Metellus (cos. 206) był dziadkiem Metellusa Macedońskiego.

o triumfie pod Pydną¹¹. Dwadzieścia lat później, już jako namiestnik prowincji i pretor z roku 148, kontynuował wojnę z Andriskosem, synem Perseusza, a za swoje osiągnięcia otrzymał szaczone *agnomen* „Macedoński” (*Macedonicus*)¹². Do odniesienia wyborczego sukcesu okazało się to jednak niewystarczające, gdyż Metellus Macedoński pomimo sporych osiągnięć potrzebował aż trzech prób, aby zdobyć konsulat¹³. To, że w końcu udało się mu uzyskać urząd konsula, zawdzięczał chyba głównie porozumieniu z potężnym patrycjuszowskim rodem, o czym jeszcze będzie mowa w dalszej części niniejszego opracowania. Konsulat i namiestnictwo Hiszpanii Bliższej z lat 143-142 nie pomogły w ugruntowaniu pozycji; do Rzymu wracał rozżalony wobec przedwczesnego odwołania przez senat¹⁴.

Nic nie wiadomo o tym, aby podejmował zabiegi o cenzurę w roku 136; przebywał zresztą wówczas ponownie w Hiszpanii Bliższej, tym razem w charakterze legata¹⁵. Nadzieję na magistraturę przyniósł prawdopodobnie dopiero trybunat plebejski Tyb. Semproniusza Grakchusa (tr. pl. 133) – to wówczas Metellus w krótkim czasie wyrósł na przywódcę silnej koterii dzięki swojej rozwadze i umiarkowaniu¹⁶. Dwa

¹¹ Kw. Metellus (cos. 206) znalazł się w delegacji, która przywiozła do Rzymu wieści o triumfie nad rzeką Metaurus w roku 207: Liv. 27.51.3-6; 28.9.19-20. Metellus Macedoński był oficerem w armii Emiliusza Paulusa i posłem trzosobowej delegacji z wieściami o zwycięstwie Rzymu nad Pydną: Liv. 44.45.3; 45.1-2.

¹² Na temat tzw. czwartej wojny macedońskiej Rzymu ze zbuntowanym Andriskosem zob. np. M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, s. 107-112; IDEM, *Metellus Macedonicus and the Province Macedonia*, «Historia» 18.4/1969, s. 422-446; R. KALLET-MARX, *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC*, Berkeley-Los Angeles 1996, s. 12-18, 32-36; P.J. BURTON, *Rome and the Third Macedonian War*, Cambridge 2017, s. 186-191; *Agnomen*: Vell. 1,11,2; Plin., *NH* 7,142; Flor. 1,33,10; *De vir ill.* 61,1; Plut., *Mar.* 1,1; Cic., *Pro Mur.* 31; *De fin.* 5,82; *In Pis.* 58.

¹³ Porażki: Val. Max. 7,5,4; *De vir ill.* 61,3; por. M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, s. 115-116; A.E. ASTIN, *Scipio Aemilianus*, Oxford 1967, s. 100; T.R.S. BROUGHTON, *Candidates Defeated in Roman Elections: some ancient Roman 'also-rans'*, «TAPA» 81.4/1991, s. 8-9. Zwycięstwo: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 471.

¹⁴ Zob. przyp. 27.

¹⁵ Val. Max., 3,7,5; Cass. Dio, 23,82; por. M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, s. 129-130; J. VAN OOTEGHEM, *op. cit.*, s. 67.

¹⁶ Zob. niżej s. 99-106.

nasze najwcześniejsze i najbardziej wiarygodne źródła dla tego okresu dowodzą, że w latach 133-129 dokonał się trwały rozłam w senacie i społeczeństwie. M. Tulliusz Cyceon i G. Salustiusz Kryspus różnią się między sobą w poglądach co do winnych za ten stan rzeczy, ale ich diagnoza jest niemal identyczna¹⁷. Popularzy i optymaci, jak zgrabnie uprościła ten spór dziewiętnastowieczna historiografia, to spadek po Arpinacie i odmalowanej przez niego Republice dwóch senatów i dwóch stronnictw (*una re publica duo senatus et duo paene iam populi sint*). Bardziej precyzyjny był Salustiusz, który kreśli zgubny początek tworzenia stronnictw i klik (*partum et factionum*) jako uosobienie najgorszych praktyk w życiu publicznym.

Faktycznie, rosnące w siłę i coraz mocniej ze sobą zespolone *factio-nes* zaczęły grać dominującą rolę¹⁸. Metellus Macedoński wykorzystał okazję i skonsolidował jedną z najpotężniejszych takich grup wokół domu Cecyliusza Metellusów¹⁹. Pomogły mu w tym zdolności i osobisty prestiż (*auctoritas*), czwórka wybijających się ponad przeciętność synów, rodowe koligacje i trafne diagnozy polityczne, które pozwoliły zachować oligarchii wpływy pomimo krwawej rozprawy z Tyberiuszem Grakchusem. Kluczem do zrozumienia tego sukcesu jest działalność Metellusa Macedońskiego w latach 131-130.

¹⁷ Cic., *De rep.*, 1,31; Sall., *BI* 41,1; App., *BC* 1,73; por. F. MÜNZER, *op. cit.*, s. 257-258.

¹⁸ Co do *factio* zob. np. R. SYME, *Sallust*, Berkeley-Los Angeles 1964, s. 16-28; E.S. GRUEN, *Roman Politics and the Criminal Courts 149-78 BC*, Berkeley 1968, s. 1-7 *passim*; R. SEAGER, 'Factio': Some Observations, «JRS» 62/1972, s. 53-58; J. KORPANTY, *Studia nad łacińską terminologią polityczno-socjalną okresu Republiki Rzymskiej*, Wrocław 1976, s. 86-92; P.A. BRUNT, *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988, s. 443-502; A.W. LINTOTT, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 2002, s. 147-148; S. ŚNIEŻEWSKI, *Salustiusz i historia Rzymu*, Kraków 2003, s. 173-179.

¹⁹ Lata 123-109, w trakcie których sześciu synów Metellusa Macedońskiego i jego brata L. Metellusa Kalwusa (cos. 142) zdobyło konsulat, nazywane są w literaturze przedmiotu „dominacją Metellusów” albo podobnymi określeniami; zob. np. M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, s. 156-252; E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 106-135; G.C. SAMPSON, *The Crisis of Rome. The Jugurthine and Northern Wars and the Rise of Marius*, Barnsley 2010, s. 210-214; K.-J. HÖLKESKAMP, 'Liber Res Publica', Stuttgart 2017, s. 273.

2. WYBORY CENZORÓW W ROKU 131

Z racji charakteru urzędu często cenzorzy byli politycznymi sojusznikami. Procedura wyborcza w zasadzie wymuszała start w porozumieniu (*coitio*) dwójki kandydatów. Podobnie jak w przypadku innych urzędów wyższych (*magistratus maiores*), także i tych magistratów wybierano na *comitia centuriata*, gdzie obywatele dzieleni byli według cenzusu majątkowego²⁰. Co jednak pozostawało wyjątkowe dla cenzury, kandydaci musieli uzyskać tego samego dnia poparcie większości centurii – inaczej nie mogłoby dojść do ogłoszenia wyboru (*renuntiatio*). Czyli nawet gdyby Metellus uzyskał większość głosów, ale rozdrobnienie pozostałych nie dałoby możliwości zapewnienia ich dla drugiego kandydata, wybory należałoby powtarzać²¹. Już w trakcie osiemnastomiesięcznej kadencji²² konieczna z kolei była współpraca – magistraci mogli się wzajemnie

²⁰ Cenzorów wybierano na *comitia centuriata*: Pomp. Fest., s.v. 'Minora', L. 148; zob. np. J. SUOLAHTI, *op. cit.*, s. 45; A. TARWACKA, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. 80, przyp. 249; H. APPEL, 'Ite in suffragium'. O wyborach w republikańskim Rzymie, Toruń 2019, s. 39. Prawdopodobnie jednak wybory cenzorów miały miejsce pod innymi auspicjami niż te pretorów i konsulów: Gell. 13,5,4; por. A. TARWACKA, *Wybór i objęcie urzędu przez cenzorów w starożytnym Rzymie*, «Zeszyty Prawnicze» 10.2/2010, s. 113-128. Począwszy od zmian w kalendarzu w roku 153 i obejmowania urzędów przez konsulów 1 stycznia, wybory cenzorów odbywały się zazwyczaj w pierwszym kwartale roku; por. TH. MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht*, II.1, Leipzig 1874, s. 324-326, 344 przyp. 1; J. SUOLAHTI, *op. cit.*, s. 75; A. TARWACKA, *Cenzorzy a zgromadzenia ludowe w Rzymie okresu republiki*, «Opolskie Studia Administracyjno-Prawne» 14.2/2016, s. 46-47. Dodałbym jeszcze, że realną alternatywę stanowił ostatni kwartał – w każdym razie przed rozpoczęciem wiosny albo dopiero jesienią, czyli nie w trakcie sezonu wojennego. Znamy przecież dzienną datę wyborów cenzorów w roku 115 i jest to 21 października: *CIL*, I².2.585, l.21.

²¹ Por. A. TARWACKA, *Prawne aspekty...*, s. 79-81.

²² Kadencja cenzorów trwała od czasów *lex Aemilia* osiemnaście miesięcy: Liv. 4,24,6; 9,33,4; 45,15,9; Front., *De aq.* 5,3; por. np. J. SUOLAHTI, *op. cit.*, s. 27-30; A. TARWACKA, *Prawne aspekty...*, s. 73-74.

blokować²³, zaś śmierć jednego z nich powodowała konieczność złożenia rezygnacji przez partnera²⁴.

Rozstrzygnięcia z roku 131 wymownie podkreślały, że po uprzywilejowanej pozycji patrycjatu w Republice pozostało jedynie wspomnienie. Chociaż w antycznych kronikach nie odnajdujemy na temat tych wyborów ani słowa, oprócz imion obranych senatorów, możemy chyba spróbować odtworzyć polityczny sojusz Metellusa Macedońskiego i jego plany. Do tych z pewnością nie należały ostateczne wyniki, które wyniosły go wprawdzie do roli cenzora, ale sensacyjnie, pierwszy raz w historii Republiki, dały pierwszeństwo dwójce plebejuszy²⁵. Partnerem Metellusa miał zostać wybitny nowy człowiek w senacie Kwintus Pompejusz (cos. 141)²⁶.

Jest czymś nieprawdopodobnym, aby ubiegali się o urząd w *coitio*. Wynika to nie tylko z powodów pragmatyki wyborczej, zapewne obaj rywalizowali o miejsce dla plebejskiego cenzora, ale też mamy wszelkie dowody na to, że panowała pomiędzy nimi *inimicitia*. Pomimo szczątkowego materiału źródłowego dla tego okresu, zwłaszcza wobec urwania narracji Tytusa Liwiusza, wiemy, że Metellus z Pompejuszem mieli się chronicznie nie znosić. O wrogości między nimi świadczy kilka wydarzeń i niezależnych od siebie źródeł. Pierwszym odnotowanym aktem było objęcie przez Pompejusza namiestnictwa w Hiszpanii Bliższej po Metellusie Macedońskim. Miało to miejsce w roku 141, po dwóch latach kampanii prowadzonej ze sporymi sukcesami. Dowiedziawszy się, że senat przekazał prowincję Kwintusowi Pompejuszowi, ustępujący prokonsul w szale gniewu miał zwolnić wszystkich żołnierzy pragnących

²³ Polyb. 6,11; Cic., *Pro Cluent.* 122; por. A. TARWACKA, *Prawne aspekty...*, s. 162-163.

²⁴ Plut., *Mor.* 276F. Tradycja sięgała IV w. i śmierci jednego z cenzorów w roku 393 oraz wyboru na wakujące stanowisko następcy. Jednak w trakcie *lustrum* Rzym został zdobyty przez Galów, co wytłumaczono sobie jako karę za brak zachowania odpowiednich procedur: Liv. 6,27; 9,34; 24,43; 27,6; por. J. SUOLAHTI, *op. cit.*, s. 78-79; A. TARWACKA, *Wybór i objęcie urzędu...*, s. 121-122; EADEM, *Prawne aspekty...*, s. 86-88.

²⁵ Podkreślali to już antyczni: Liv., *Per.* 59.

²⁶ T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 500. Zdaniem Cyclerona „z niskiego i nieznanego pochodzący rodu”: Cic., *In Verr.* 2,5,181. Odnośnie do ojca por. T.P. WISEMAN, *New Men in the Roman Senate 139 B.C.-A.D. 14*, London 1971, s. 73, przyp. 1; E. REIGADAS LAVANDERO, *op. cit.*, s. 382-383. Talenty Pompejusza: Cic., *Brut.* 96.

wrócić do Italii. Innym udzielił urlopu bez względu na wnioskowane przyczyny, a wreszcie kazał ściągnąć strażników, którzy pilnowali magazynów. W rezultacie stracił swój triumf, co opisuje Waleriusz Maksymus. Wersja Appiana z Aleksandrii o złożeniu dowództwa jest bardziej lakoniczna i stawia prokonsula w lepszym świetle; szczegóły pozostają sprawą wykraczającą poza temat pracy²⁷.

Na tym nie poprzestano. Kiedy tylko Kwintus Pompejusz wrócił z Półwyspu Iberyjskiego, Metellus wraz z bratem i dwójką zaprzyżnionych mężów konsularnych natychmiast wytoczyli mu proces, do którego doszło najpewniej na przełomie roku 139 i 138. Kwintus Pompejusz został uniewinniony, choć prowadził kampanię wojenną z marnymi rezultatami i zawarł pokój bez zgody senatu²⁸; zwyciężyły jednak kalkulacje polityczne, a też zaciętrzewienie Metellusa przekraczało standardowe granice rywalizacji. Waleriusz Maksymus wynotował, że przyczyną werdyktu sędziów nie był brak wiary w słowa oskarżycieli, ale obawa, aby lud nie odniósł wrażenia, że za decyzją o wygnaniu nowego człowieka stały *imagines* oskarżających przodków czterech konsularów²⁹. Pomimo braku ratyfikacji przez senat pokoju, Pompejusz uniknął praktykowanego w takich przypadkach wydania w ręce Numantynów, ale został poniżony i zmuszony do błagania o łaskę³⁰; rola

²⁷ Val. Max. 9,3,7 *contra App.*, *Ib.* 76,325, który nic podobnego nie wspomina i jeszcze dodaje stwierdzenie o przekazanym znakomitym wojsku. Być może prawda leżała gdzieś po środku. W kontekście ewentualnej współpracy wyborczej Pompejusza z Metellusem formułowano już podobne wnioski; zob. J. BRISCOE, *Supporters and Opponents of Tiberius Gracchus*, «JRS» 64/1974, s. 133.

²⁸ Odnośnie do kampanii Pompejusza w Numancji zob. J.S. RICHARDSON, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 2004, szczeg. s. 144-147; J.H. CLARK, *Triumph in Defeat Military Loss and the Roman Republic*, Oxford 2014, s. 164-166. Pokój bez zgody senatu: Liv., *Per.* 54; Vell. 2,1,5; Flor. 2,34,18; App., *Ib.* 76,325-379; Eutrop. 4,17,1. W pozytywnym świetle o tym wydarzeniu: Cic., *De rep.* 3,28.

²⁹ Val. Max. 8,5,1; por. Cic., *Pro Font.* 23. Dyskusja, zob. J. VAN OOTEGHEM, *op. cit.*, s. 66-67; M.G. MORGAN, "Cornelius and the Pannonians": *Appian, Illyrica 14, 41 and Roman History, 143-138 B.C.*, «Historia» 23.2/1974, s. 197, przyp. 63; M.C. ALEXANDER, *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto 1990, s. 6-7.

³⁰ Cic., *De off.* 3,109.

Metellusa w tym wydarzeniu jest niepotwierdzona, ale wątpliwe, aby pozostawał bierny. Później jeszcze wspólnie ci dwaj zantagonizowani ze sobą senatorowie wrócili do Hiszpanii – w charakterze legatów L. Furiusza Filusa (cos. 136), którego razem zwalczali w kurii. Dzięki relacji Kasjusza Diona wiemy, że Metellusa z Pompejuszem to bynajmniej nie zbliżyło; zachowali także wzajemną wrogość wobec siebie³¹.

Jest natomiast możliwe wskazanie kandydata, z którym Metellus chciał sprawować urząd. Aby móc wszystko zrozumieć, powinniśmy się cofnąć do roku 146. To wtedy, po powrocie z Macedonii i odbytym triumfie³², Metellus pierwszy raz rywalizował o konsulat. O urząd z powodzeniem ubiegał się jego stary znajomy, Kw. Fabiusz Maksymus Emilianus (cos. 145) – rodzony brat P. Korneliusza Scypiona Emilianusa (cos. 147, II 134). Obaj zostali oddani do adopcji, ale ich biologicznym ojcem był już wzmiankowany L. Emiliusz Paulus Macedoński³³. Metellus w młodości przyjaźnił się ze Scypionem Emilianusem, a w trójkę z Fabiuszem Maksymusem uczestniczyli w bitwie pod Pydną, gdzie Rzym złamał potęgę Macedonii w roku 168³⁴. Później widzimy ich jedynie we wrogich stosunkach³⁵. Wzajemna *inimicitia* stała się legendarna, a jej początek wziął się z jakiegoś ważnego powodu natury politycznej. Niestety nie wiemy co dokładnie ich poróżniło, ale Cyceron zaświadcza, że

³¹ Val. Max. 3,7,5; Cass. Dio 23,82. L. Furiusz Filus to jeszcze jeden z przyjaciół Scypiona Emilianusa: Cic., *De rep.* 1,17 i n.; *De amic.* 14,101.

³² Cic., *Pro Mur.* 31; *De fin.* 5,82; *In Pis.* 58; 61; Liv., *Per.* 52; Vell. 1,11,6; Val. Max. 7,1,1; 7,5,4; 8,5,1; Plin., *NH* 7,145; Flor. 1,30,5; Eutrop. 4,14; *De vir. ill.* 61,1; por. App., *Pun.* 643.

³³ Kw. Fabiusz Maksymus Emilianus był adoptowanym synem Kw. Fabiusza Maksymusa (pr. 181): Cic., *Rab. Post.* 2. Urodził się jednak jako syn tych samych rodziców co P. Korneliusz Scypion Emilianus – L. Emiliusza Paulusa Macedońskiego oraz Papirii: Polyb. 32,10,3; 32,13,3; 32,14,1; 32,14,5; Cic., *De amic.* 69, 96; Diod. Sic. 31,6; Val. Max. 8,15,6; App., *Ib.* 90,392.

³⁴ Cic., *De amic.* 77.

³⁵ Por. np. H.H. SCULLARD, *Scipio Aemilianus and Roman Politics*, «JRS» 50/1960, s. 67-70; P.A. BRUNT, 'Amicitia' in the Late Roman Republic, «The Classical Journal» 11/1965, s. 12-13; IDEM, *The Fall of the Roman...*, s. 369-370; A.E. ASTIN, *op. cit.*, s. 85-96; E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 22-23; T.R.S. BROUGHTON, *Senate and Senators of the Roman Republic: The Prosopographical Approach*, «ANRW» 1/1972, s. 257; D.F. EPSTEIN, *Personal Enmity in Roman Politics, 218-43 B.C.*, London-New York-Sidney 1987, s. 105.

chodziło jedynie o różnice poglądów na sprawy publiczne³⁶. Możliwe, że początek waśni miał miejsce w omawianym okresie, gdy Metellus Macedoński przegrał wybory z bratem Scypiona Emilianusa – czy to startując razem z nim w *coitio*, czy to przeciwko niemu. Przeżył to podobno bardzo mocno, gdy z garstką przyjaciół wracał z Pola Marsowego³⁷. Rok później Metellus ponownie poniósł wyborczą klęskę³⁸.

W ten oto sposób dochodzimy do roli Serwiliuszy Cepionów. Jest wiele wskazówek z przeszłości świadczących o więcej niż dobrej współpracy obydwu rodów. Wszakże to *gens Servilia* uznawano za jeden z dwóch, który sprzymierzył się z wybitnymi przedstawicielami plebejuszy, gdy po trzeciej secesji plebsu uchwalono około roku 287 *lex Hortensia*³⁹. Zaledwie trzy lata później jednym z konsulów został L. Cecyliusz Denter, a jego kolegą na urzędzie był G. Serwiliusz Tucca, pierwszy od blisko sześćdziesięciu lat przedstawiciel *gens Servilia* wśród kurulnych magistratów⁴⁰. W kolejnym pokoleniu, przypadającym na czasy pierwszej wojny punickiej, odnajdujemy prymarnego Serwiliusza Cepiona. W rok po jego konsulacie urząd zdobywa P. Serwiliusz Geminus, którego dwa konsulaty poprzedzają dwukrotne wyborcze wiktorie L. Metellusa, zwycięzcy spod Panormos⁴¹.

³⁶ Cic., *De off.* 1,87; *De amic.* 77; Plin., *NH* 7,144; Plut., *Mor.* 202A; por. Hor., *Sat.* 2,1,67; Val. Max. 4,1,12.

³⁷ Przegrane wybory Metellusa: Val. Max. 7,5,4; *De vir. ill.* 61,3. Wiemy, że P. Korneliusz Scypion Emilianus wspierał we wszystkim swojego brata Kw. Fabiusza Maksymusa Emilianusa: Polyb. 32,14; Cic., *De amic.* 69. Niektórzy badacze chyba mylnie przesuwają konflikt dopiero na czas odebrania prowincji Metellusowi w roku 141; zob. G.-P. SCHIETINGER, *Die letzte Schlacht des Scipio Aemilianus Überlegungen zu seinen innenpolitischen Absichten im Jahr 129 v.Chr.*, «Tyche» 29/2014, s. 174-175.

³⁸ Val. Max. 7,5,4; *De vir. ill.* 61,3.

³⁹ Por. F. MÜNZER, *op. cit.*, s. 12 i n.; R. SYME, *The Roman Revolution*, Oxford 1939, s. 69. Spotykane jest przekonanie w literaturze przedmiotu o tym, że cały czas stosunki Cecyliuszy Metellusów i Serwiliuszy Cepionów były doskonałe; zob. np. M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, szczeg. s. 1-2, 26-27, 116-117; E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 157.

⁴⁰ T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 187. Poprzednim był Kw. Serwiliusz Ahala, konsul roku 342.

⁴¹ T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 211-213, 215-216.

Jeżeli wcześniej mamy do czynienia jedynie z pośrednimi i niepewnymi wskazówkami prozopograficznymi oddzielonymi dużymi interwałami czasu, to współpraca w latach 40. i 30. II w. wydaje się całkiem dobrze udokumentowana. Nie może być przypadkiem, że pomiędzy rokiem 143 a 140 konsulaty zdobywają dwaj synowie z domu Serwiliuszy Cepionów i dwaj Cecyliusze Metellusowie. Pochód ten otwiera właśnie Metellus Macedoński. Przyjrzyjmy się tej liście⁴².

- 143 Ap. Klaudiusz Pulcher
Kw. Cecyliusz Metellus Macedoński
- 142 L. Cecyliusz Metellus Kalwus
Kw. Fabiusz Maksymus Serwilianus
- 141 Gn. Serwiliusz Cepion
Kwintus Pompejusz
- 140 Gajusz Leliusz
Kw. Serwiliusz Cepion

Już Friedrich Münzer zauważył, że trzeba się doszukiwać klucza wzajemnych powiązań pomiędzy wymienionymi senatorami⁴³. Niezależny wobec dwóch potężnych grup pozostawał jedynie Ap. Klaudiusz Pulcher. Wprawdzie wydał swoją córkę za Tyberiusza Grakchusa, a siostra sławnego trybuna była żoną Scypiona Emilianusa⁴⁴. Nie wystarczyło to, aby stali się sojusznikami; ród Klaudiuszy miał dość wpływów, synów i pieniędzy, by prowadzić niezależną politykę⁴⁵. Reszta nie jest dla siebie obojętna, a analizowany okres pozostaje chyba przełomowy dla ostatecznego rozejścia się dróg Scypiona Emilianusa i Metellusa Macedońskiego. Z jednej strony bowiem widzimy popleczników zdobywcy

⁴² *Ibidem*, I, s. 471-479.

⁴³ F. Münzer, *op. cit.*, s. 245-253.

⁴⁴ Tyb. Semproniusz Grakchus był zięciem Ap. Klaudiusza Pulchera: Liv., *Per.* 58; Vell. 2,2,3; Plut., *Ti. Gracch.* 4,1; 9,1; 13,1; App., *BC* 1,13,55. Sempronia była żoną Scypiona Emilianusa: Cic., *De amic.* 101; Liv., *Per.* 59; Val. Max. 3,8,6; 6,2,3; Plut., *Ti. Gracch.* 1,5; 4,4; Oros. 5,10,10.

⁴⁵ Potężna klientela Klaudiuszy była datowana już w IV w.: Suet., *Tib.* 2,2. O relacji pomiędzy Klaudiuszem i Scypionem Emilianusem: Cic., *De rep.* 1,31; *Pro Scaur.* 32; Plut., *Mor.* 200C-D; por. F. MÜNZER, *op. cit.*, s. 248; H.H. SCULLARD, *Roman Politics 220-150 B.C.*, Oxford 1950, s. 36-38; A.E. ASTIN, *op. cit.*, s. 94; E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 23-24.

Kartaginy – Gajusz Leliusz i Kwintus Pompejusz byli przyjaciółmi wielkiego wodza⁴⁶. Pomimo pewnych wątpliwości związanych ze stanowiskiem Kw. Fabiusza Maksymusa Serwilianusa, chyba i jego należy umieścić w kręgu Scypiona Emilianusa⁴⁷. Po drugiej stronie znajdują się dwie pary braci, które w każdym z czterech lat przeforsowały na stanowisko jednego człowieka. Później cała czwórka wspólnie oskarżała ich wielkiego wroga – znanego nam już konsulara z roku 141 i cenzora w roku 131 Kwintusa Pompejusza⁴⁸. Z kolei w roku 133 Metellus Macedoński z Gn. Serwiliuszem Cepionem (cos. 141) wspólnie zmiądzżyli powstanie niewolników, tłumiąc bunt w rodzinnym Lacjum, w Minturnach (ob. Minturno) i Sinuessie (ob. Mondragone)⁴⁹.

Lokalny sukces był dla dwójki senatorów nie bez znaczenia – najwyraźniej bowiem powzięli zamiar wspólnego ubiegania się o cenzurę⁵⁰. Toteż nie dziwi, że musiało dojść do małżeństwa pomiędzy rodami, co wydaje się potwierdzać przekaz Cyncerona⁵¹. Mężem trzeciej córki

⁴⁶ Leliusz: Cic., *De amic.* 2,8 *et passim*; *De off.*, 1,108; Plut., *Ti. Gracch.* 8,6; *De vir. ill.* 58,7. Pompejusz: Cic., *De amic.* 77; Plut., *Mor.* 200B-C. Przyjaźń Pompejusza ze Scypionem Emilianusem trwała do czasu jego zwycięstwa wyborczego; przegrany był bowiem Leliusz. Pompejusz oszukał wówczas Leliusza i Scypiona Emilianusa, zapewniając, że nie zamierza kandydować.

⁴⁷ Z jednej strony był on związany z przyrodnim bratem Kw. Fabiuszem Maksymusem Emilianusem i jego rodziną, a więc po stronie Scypiona Emilianusa. Z drugiej jego rodzonymi braćmi byli sojusznicy Cecyliusza Metellusów, Gn. Serwiliusz Cepion i Kw. Serwiliusz Cepion: App., *Ib.* 296; por. K. ZMESKAŁ, *op. cit.*, s. 118. Więcej przesłanek wskazuje za tym, że istotniejsza okazała się dla niego adoptowana rodzina niż więzy krwi. Za takim stanowiskiem zob. E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 19-20 *contra* A.E. ASTIN, *op. cit.*, s. 82-83, 315-316.

⁴⁸ Val. Max. 8,5,1; por. Cic., *Pro Font.* 23. Na ten temat zob. M.G. MORGAN, “Cornelius and the Pannonians”..., s. 197, przyp. 63; M.C. ALEXANDER, *op. cit.*, s. 6-7.

⁴⁹ Oros. 5,9,4; Obseq. 27b; por. T.R.S. BROUGHTON, *Supplement to the Magistrates of the Roman Republic*, New York 1960, s. 10; E. BADIAN, *Studies in Greek and Roman history*, Oxford 1964, s. 37. W Lacjum znajdowały się rodzinne posiadłości Cecyliusza Metellusów – (pra)dziadek Metellusa Macedońskiego, L. Cecyliusz Metellus (cos. 251, II 247) miał już tam wiejską rezydencję: Val. Max. 1,4,5.

⁵⁰ Taką propozycję już zgłaszano; zob. L. HAYNE, *The Censorship of 131*, «Historia» 27.1/1978, s. 134-135; por. S. TREGGIARI, *op. cit.*, s. 28.

⁵¹ Cic., *Post red in sen.* 37; *Post red. ad Quir.* 6.

Metellusa Macedońskiego⁵², według niezależnych od siebie koncepcji Friedricha Münzera i Ernsta Badiana, mógł zostać Kw. Serwiliusz Cepion (cos. 106), syn Gnejusza konsula z roku 141⁵³. Jeżeli zaakceptujemy ten pogląd, to wiemy, że syn z tego małżeństwa sprawował preturę najprawdopodobniej w roku 91⁵⁴. Zakładając, że uzyskał urząd *suo anno*, wychodzi nam jako data narodzin rok 131⁵⁵. Na ten okres przypadły wybory, ale nie obyło się bez zawodu.

Dotkliwa porażka spowodowała zapewne żal u Serwiliusza Cepiona, który mógł zostać spotęgowany faktem, że cenzorzy doszli ze sobą do porozumienia. Nie tylko w źródłach brakuje informacji o konflikcie w tym czasie pomiędzy Metellusem Macedońskim i Kwintusem

⁵² Źródła nie są ze sobą zgodne, ile córek miał Metellus Macedoński. Za trzema: Cic., *De fin.* 5,82; Val. Max. 7,1,1 *contra* Plin., *NH*, 7,59; Plut., *Mor.*, 318C, którzy podają informacje jedynie o dwóch. Z całej czwórki wiarygodność Arpinaty jest z pewnością największa – wszakże mógł on poznać synów Metellusa Macedońskiego, a z pewnością utrzymywał bliskie kontakty z jego wnukami. Z kolei Waleriusz Maksymus interesuje się życiem prywatnym Metellusa Macedońskiego i dodaje nawet, że trzy córki były zamężne w chwili śmierci konsula roku 143. Znowu Plutarch informuje o dwóch zięciów w konsularnej randze, co też nie wyklucza trzeciego. Wiadomo, że konsulem był P. Korneliusz Scypion Nazyka (cos. 111), ale drugi z pewnych zięciów, (G.?) Serwiliusz (Watia?), co najwyżej doszedł do pretury. Z tych powodów wydaje się, że istnienie trzeciej córki jest bardzo prawdopodobne, a jej mąż musiał osiągnąć konsulat.

⁵³ F. MÜNZER, *op. cit.*, s. 253; E. BADIAN, *Studies in Greek...*, s. 66, przyp. 100. Podobnie: T.P. WISEMAN, *Cinna the Poet and other Roman Essays*, Leicester 1974, s. 177, przyp. 1; S. TREGGIARI, *op. cit.*, s. 36 *contra* M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, s. 106, 132, 136, który jednak odrzuca hipotezę o małżeństwie Tertii Metelli z Cepionem.

⁵⁴ T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, II, s. 20.

⁵⁵ Ambicją każdego przedstawiciela *nobiles* było zdobycie urzędu *suo anno*, czyli dosłownie: w swoim wieku: Cic., *Ad Att.* 13,32,3; *Brut.* 323; *De off.* 2,59; *De leg. agr.* 2,3; por. A.E. ASTIN, *The 'Lex Annalis' before Sulla*, «Latomus» 17/1958, s. 50, przyp. 2; J. LINDERSKI, *Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 44. Rzymianie rozumieli przez to minimalny wiek, w jakim można było na podstawie *lex Villia annalis* obejmować urzędy kurulne. Dla pretury wynosił on 40 lat, a dla konsulatu 43 lata; zob. np. A.E. ASTIN, *The 'Lex Annalis'...*, s. 588-613; J. LINDERSKI, *op. cit.*, s. 40-47; T.C. BRENNAN, *The Praetorship in the Roman Republic*, I-II, Oxford 2000, s. 169-172; H. BECK, *Money, Power, and Class Coherence: the ambitus Legislation of the 180s B.C.*, [w:] *Money and Power in the Roman Republic*, red. H. BECK, M. JEHNE, J. SERRATI, Bruxelles 2016, s. 141-144; H. APPEL, *op. cit.*, s. 90-93.

Pompejuszem, ale są przesłanki wskazujące na współpracę. Mogło to wynikać z jednego z pierwszych publicznych doświadczeń Metellusa. W roku 179 miał co najmniej dziewięć lat, więc mógł znajdować się na Polu Marsowym, gdy jego dziadek⁵⁶ Kw. Cecyliusz Metellus (cos. 206) przemówił do dwójki zwaśnionych cenzorów. On wypowiedział słynne zdanie wynotowane przez Tytusa Liwiusza: „Przyjaźnie powinny być nieśmiertelne, śmiertelne nieprzyjaźnie”⁵⁷. W swojej mowie jako przedstawiciel senatu zachęcał cenzorów do zgody, co mieli być winni Rzymowi oraz jego mieszkańcom. Przedstawiciel domu Cecyliuszy Metellusów, który tak bardzo podziwiał swoich przodków, nie mógł chyba sprzeniewierzyć się temu przesłaniu. Pomóc we współpracy cenzorów mogło też pewne zbliżenie wobec niedawnej działalności trybuna plebejskiego Tyb. Semproniusza Grakchusa – Metellus i Pompejusz prezentowali zdaje się podobne stanowisko⁵⁸.

3. DZIAŁALNOŚĆ CENZORÓW W LATACH 131-130

Cenzura Metellusa Macedońskiego i Kwintusa Pompejusza, pierwszej w historii pary plebejuszy, stanowi w większym stopniu zagadkę i otwarte pole do szukania interpretacji. Jedna z cennych informacji dotyczy *lectio senatus*. To wówczas Metellus Macedoński doprowadził do usunięcia z grona *patres* trybuna plebejskiego G. Atiniusza Labeona. Ten zaś miał w szale wściekłości próbować zrzucić cenzora ze Skały Tarpejskiej. Na przeszkodzie stanęli jednak pozostali trybuni (w innym przekazie: z trudem znaleziony drugi trybun) i do tragedii ostatecznie

⁵⁶ Względnie ojciec, zob. przyp. 5-10.

⁵⁷ Liv. 40,46,12-13: *amicitias immortales, <mortales> inimicitias debere esse*; por. M.G. MORGAN, Q. Metellus (cos. 206), ‘dictatorii’ in the pre-Sullan senate, and the end of the dictatorship, «Athenaeum» 79/1991, s. 365-367.

⁵⁸ Działalność Metellusa i Pompejusza w roku 133, zob. niżej s. 106-110. Nie należy chyba wyciągać w kontekście wyborów roku 131 zbyt daleko idących wniosków z faktu, że syn Pompejusza (identyfikacja, zob. E. BADIAN, *The Consuls...*, s. 389), Kw. Pompejusz Rufus był konsulem roku 88 razem z Sullą i pozostawał przynajmniej od roku 100 związany z domem Cecyliuszy Metellusów; zob. przyp. 144.

nie doszło⁵⁹. Możliwe jednak, że wydarzenia miały nieco mniej dramatyczny przebieg, co zdaje się sugerować Cynceron. Zdaniem Arpinaty trybun próbował pozbawić w wyniku *consecratio* własności Metellusa, ale i ta inicjatywa zakończyła się fiaskiem. Naturalnie mogło być też tak, że nastąpiło to dopiero po nieudanym zamachu⁶⁰.

Zaznaczmy, że analiza tekstów źródłowych prowadzi nas do konkluzji – G. Atiniusz Labeon był trybunem plebejskim w roku 131, prawdopodobnie tym samym, w którym układano *album senatorium*⁶¹. Jeżeli tak, to Metellus zlekceważył *plebiscitum lex Atinia*, który dawał trybunom prawo zasiadania w senacie, chociaż być może z formalnymi ograniczeniami do *ius sententiae dicendi*, a więc jedynie z prawem zabierania głosu⁶². Wielce prawdopodobne jest, że autor wspomnianego plebiscytu, inny Atiniusz (tr. pl. ca 160), to krewny (ojciec?) trybuna z roku 131⁶³ i stąd może dodatkowe wzburzenie, a zarazem dodatkowa okoliczność skłaniająca cenzorów do usunięcia go z senatu. Interesujące jest to, czy drugi z magistratów poparł propozycję i możemy w tym widzieć początki ich współpracy. W każdym razie nienawiść Atiniusza Labeona wsparta przeświadczeniem o nietykalności pchała go do kolejnych ataków na Metellusa.

W trakcie kadencji obydwu cenzorów zmarł prynceps senatu Ap. Klaudivsz Pulcher (cos. 143), człowiek gwałtowny i agresywny w publicznej

⁵⁹ Liv., *Per.* 59; Plin., *NH* 7,143; Fest. L. 360.

⁶⁰ Cic., *De dom.* 123; Plin., *NH* 7,144.

⁶¹ Zgodna jest w tej mierze opinia badaczy; zob. P. WILLEMS, *Le Sénat de la République romaine*, I, Louvain-Paris-Berlin 1885, s. 230-231; T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 500-501; M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, s. 134; W.J. TATUM, *The 'Plebiscitum Atinium' once more*, «Res Historica» 29/2010, s. 200.

⁶² Liv., *Oxy. Per.* 50; Gell. 14,8,2; por. Cic., *In Verr.* 2,1,109; *Phil.* 3,16; Gell. 17,7,1. Szerzej na temat *lex Atinia* zob. P. WILLEMS, *op. cit.*, s. 225-234; W.J. TATUM, *op. cit.*, s. 189-208. Odnośnie do kontrowersji wynikających z *ius sententiae dicendi* por. F.X. RYAN, *Rank and Participation in the Republican Senate*, Stuttgart 1998, s. 81-84.

⁶³ Por. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 458-459, który jego trybunat plebejski datuje w przybliżeniu na 149 r. Bardziej wiarygodnie wygląda propozycja E. BADIANA, za którą podążam, sytuująca jego magistraturę w latach 60. II w.; por. *'Tribuni plebis' and 'res publica'*, [w:] *'Imperium sine fine': T. Robert S. Broughton and the Roman Republic*, red. J. LINDERSKI, Stuttgart 1996, s. 206.

działalności, z którym Metellus wspólnie piastował konsulat, choć zawsze między nimi panowały wrogość i rywalizacja⁶⁴. Dotyczyło to także najnowszego i najbardziej gorącego sporu, gdy w roku 133 Klaudiusz Pulcher wspierał, a może także inicjował działania swojego zięcia, Tyb. Semproniusza Grakchusa⁶⁵. Zapewne więc śmierć pryncypsa senatu została przez cenzorów odebrana bez żalu. Na miejsce Klaudiusza Pulchera uzgodniono kompromisowego kandydata w osobie wiekowego L. Korneliusza Lentulusa Lupusa (cos. 156)⁶⁶. Jest to decyzja pozornie zaskakująca. Metellus, będąc trybunem plebejskim w roku 154, skutecznie oskarżał Lentulusa Lupusa o poważne nadużycia finansowe w prowincji i doprowadził do jego skazania⁶⁷. Jednak od tego czasu minęło przeszło dwadzieścia lat i wydarzyło się wiele rzeczy, o których nie wiemy⁶⁸. Posiadał w jakimś stopniu dar wymowy⁶⁹, ale przecież musiały istnieć poważniejsze przyczyny wyniesienia go tak wysoko. Tych należy prawdopodobnie szukać w imionach konsula na rok 130, którym został trudny do zidentyfikowania członek rodu Korneliuszy

⁶⁴ Niechęć Metellusa i Klaudiusza: Cic., *De rep.* 1,31; Cass. Dio 22,74,1. Wspólny konsulat Metellusa i Klaudiusza w roku 143: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 471-472. Charakter Klaudiusza: Cass. Dio 23,81; Oros. 5,4,7.

⁶⁵ Współpraca: Cic., *De leg. agr.* 2,31; *CIL*, I². 2.639-644; Liv., *Per.* 58; Val. Max. 7,2,6; Vell. 2,2,3; Plut., *Ti. Gracch.* 9,1; 13,1; App., *BC* 1,55; 1,73. Tyb. Semproniusz Grakchus był zięciem Ap. Klaudiusza Pulchera, zob. przyp. 44.

⁶⁶ Hor., *Sat.* 2,1,67; por. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 500-501; F.X. RYAN, *op. cit.*, s. 186-187. Najbardziej naturalnym kandydatem mógł być Scypion Emilianus, ale pozostawał on w tym momencie w niedobrych stosunkach z dwójką cenzorów: Cic., *De amic.* 77. Stąd teza o świadomej rezygnacji z zaszczytu przez Scypiona Emilianusa wydaje się prawdopodobna; por. G.-P. SCHIETINGER, *op. cit.*, s. 175-176.

⁶⁷ Val. Max. 6,9,10; Fest. L. 360; por. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 450. Propozycja T.R.S. BROUGHTONA o trybunacie Metellusa w roku 154 została przyjęta z przychylnością w literaturze przedmiotu; zob. np. M.G. MORGAN, *The Rise and Fall...*, s. 140, przyp. 10; J. VAN OOTEGHEM, *op. cit.*, s. 52; G.V. SUMNER, *op. cit.*, s. 54; W.V. HARRIS, *War and imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.*, Oxford 1979, s. 78.

⁶⁸ Sam Lentulus Lupus odbudował swoją pozycję od czasu procesu i został m.in. cenzorem w roku 147: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 463.

⁶⁹ Cic., *Brut.* 79.

Lentulusów⁷⁰. Znamy za to odpowiedź stronników Scypiona Emilianusa na te wydarzenia – poeta Luciliusz dotknięty pominięciem jego przyjaciela przy wyborze dokonany przez cenzorów, w bezlitosny sposób drwił z Metellusa i nowego pryncypsa senatu⁷¹.

Działalność budowlana również mieściła się w zakresie obowiązków cenzorów – o ile do tego upoważnił ich senat⁷². Istnieją przesłanki pozwalające stwierdzić, że właśnie w tym czasie Metellus odbudował *Aedes Nobiliora* zlokalizowaną w cyrku Flaminiusza. On także wznosił na Polu Marsowym *porticus Metelli*, a cały obiekt został połączony ze świątynią Jowisza, tworząc odtąd jeden zwarty kompleks⁷³. W środku imponujących budowli wykonanych z pantelickiego marmuru nie zabrakło także dzieł sztuki⁷⁴; zapewne i z nich za większość zapłaciły zrabowane prowincje. Wobec wątpliwości materiału źródłowego na najbardziej prawdopodobną wygląda propozycja, że budowa portyku była wotowana w roku 148, rozpoczęta w czasie konsulatu Metellusa Macedońskiego w roku 143, a jej ukończenie należy wiązać najpóźniej z okresem jego cenzury⁷⁵.

⁷⁰ Zob. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 501-502; G.V. SUMNER, *op. cit.*, s. 48. Był to L. Korneliusz Lentulus pretor z roku 140 (albo 137) i konsul w 130, który zmarł w trakcie kadencji; zastąpiony zresztą przez innego Ap. Klaudiusza Pulchera. Możliwe więc, że wynosząc do godności pryncypsa senatu wiekowego konsula z roku 156, cenzorzy pragnęli zablokować zwycięstwo przedstawicielowi Klaudiuszy Pulcherów. Albo odwrotnie: potrzebowali sympatii urzędującego konsula.

⁷¹ Hor., *Sat.* 2,1,62-68.

⁷² Polyb. 6,13,3; por. Cic., *De leg.* 3,7. Odnośnie do *cura locorum publicorum*: Liv. 40,51,3-8; por. A. TARWACKA, *Prawne aspekty...*, s. 302-306.

⁷³ Vell. Pat. 1,11,3-7; Vitruv. 3,2,5; Plin., *NH* 36,40; Fest., L. 496; Macrobi., *Sat.* 3,6,2. Szerzej na ten temat zob. F. COARELLI, *Rome and Environs*, London 2008, s. 271; P.J.E. DAVIES., *The Archaeology of Mid-Republican Rome: The Emergence of a Mediterranean Capital*, [w:] *A companion to the archaeology of the Roman Republic*, red. J.D. EVANS, MALDEN, MA and Oxford 2013, s. 456-457; A.J. JARYCH, 'Ornamenta urbis et publica magnificentia'. *Wykorzystanie zdobytych dzieł sztuki w przestrzeni republikańskiego Rzymu w okresie od IV do I wieku p.n.e.*, diss. Łódź 2017, s. 239-241 *contra* L. RICHARDSON, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, London 1992, s. 221.

⁷⁴ Cic., *In Verr.* 4,126; Vell. 1,11,5.

⁷⁵ M.G. MORGAN, *The Portico of Metellus: A Reconsideration*, «Hermes» 99.4/1971, s. 502-504. Propozycja została przychylnie przyjęta wśród badaczy; zob. np.

Sam spis ludności (*census populi*) odbywał się przy Villa Publica na Polu Marsowym, a rejestracji w imieniu rodziny dokonywał *pater familias*⁷⁶. W wyniku cenzusu oszacowanych zostało 318 823 obywateli, a ściśle mężczyźni po siedemnastym roku życia⁷⁷. Zwieńczenie kadencji stanowiło przeprowadzenie rytuału oczyszczającego (*lustrum condere*)⁷⁸. Niepodważalną sławę przyniosła Metellusowi mowa, która miała miejsce zapewne przy tej okazji na specjalnie zwołanej *contio*. To wystąpienie cenzora rozślawił prynceps August, który przypomniał je w senacie w roku 18⁷⁹. Wymowny jest sam tytuł – *De prole augenda*, czyli „o pomnożeniu potomstwa”.

Pierwsze spostrzeżenie jest banalne: nie ma nic w tym zaskakującego, że Metellus podjął pronatalistyczną inicjatywę. Wszakże przed cenzorem obywatel składał przysięgę (*iusiurandum*) o małżeństwie, które miało służyć przede wszystkim płodzeniu dzieci⁸⁰. Ponadto dostrzegamy tu zaangażowanie przedstawicieli Cecyliuszy Metellusów od czterech pokoleń. To przecież dziadek Metellusa Macedońskiego w roku 221 podkreślał w *laudatio funebris* wielkość swojego ojca, uznającego po-

L. RICHARDSON, *op. cit.*, s. 217; E. REIGADAS LAVANDERO, *op. cit.*, s. 385; A.J. JARYCH, *Fundacje świątyni 'ex manubiis' w obrębie Cyрку Flaminiusza*, «Acta Archaeologica Lodziensia» 66/2020, s. 57-58. Wskazuje się czasem na rozpoczęcie budowy przed konsulatem, już około roku 146; zob. E.M. ORLIN, *Temples, religion, and politics in the Roman Republic*, Boston-Leiden 2002, s. 193.

⁷⁶ Cic., *In Verr.* 1,54; *Tab. Her.* 144-148.

⁷⁷ Liv., *Per.* 59. Odnośnie do tego, kogo szacowano w tym czasie, zob. W. SUDER, *Census populi. Demografia starożytnego Rzymu*, Wrocław 2003, s. 80-86.

⁷⁸ Cic., *De or.* 2,268; Varro, *De ling Lat.* 6,87; Liv. 1,44,2; Val. Max. 3,4,3; 4,1,10; Fest. L. 154; por. R.M. OGILVIE, 'Lustrum Condere', «JRS» 51.1-2/1961, s. 31-39.

⁷⁹ Liv., *Per.* 59; Suet., *Aug.* 89,2.

⁸⁰ Gell. 4,3,2. Szerzej na temat *regimen morum* w kontekście cenzorów por. A.E. ASTIN, 'Regimen Morum', «JRS» 78/1988, 18-34; M. HUMM, *Il 'regimen morum' dei censori e le identità dei cittadini*, [w:] 'Homo, caput, persona'. *La costruzione giuridica dell'identità nell'esperienza romana. Dall'epoca di Plauto a Ulpiano*, red. A. CORBINO, M. HUMBERT, G. NEGRI, Pavia 2010, s. 288-314; A. TARWACKA, *Cenzorzy jako propagatorzy polityki prorodzinnej w starożytnym Rzymie*, [w:] *Przyszłość rodziny w UE. Doświadczenie różnych rozwiązań prawnych i podstawowe problemy współczesnych rodzin*, Warszawa 2017, s. 249-270; EADEM, *Mąż czy sędzia cenzorem? Uwagi na marginesie mowy Katona (Gell. 10,23,4)*, «Zeszyty Prawnicze» 17.4/2017, s. 85-99.

zostawienie licznego potomstwa za jedną z dziesięciu najważniejszych cech prawego męża⁸¹.

Należy jednak szukać głębiej i zwrócić uwagę na kontekst społeczno-polityczny wygłoszonej mowy. Potrzebna jest w tym miejscu dłuższa dygresja, bez której nie sposób dojść do właściwych wniosków. Prawdopodobny rok 130 to czas, w którym wciąż żywa w pamięci była działalność Tyb. Semproniusza Grakchusa. Sam trybun plebejski urodził się we wpływowej arystokratycznej rodzinie⁸², ale zwrócił uwagę na wyzysk i ubożenie rolników porzucających gospodarstwa, a na ich miejscu wciąż rosące latyfundia bogaczy pełne niewolników zaprzęgniętych do pracy. Propaganda Tyberiusza głosiła, że to nędza, podatki i zbyt długa służba wojskowa wyludniały italską wieś⁸³. Upominając się o najniższe warstwy społeczne, zyskał ich wdzięczność i sławę, która przetrwała jego krótkie życie⁸⁴. Motywacje Tyberiusza Grakchusa pozostają zagadką, a antyczni autorzy oceniali je w zależności od własnych poglądów politycznych; piękne były z pewnością przemówienia trybuna⁸⁵. Jego program pozostawał teoretycznie zachowawczy – odwołanie do starodawnego prawa oznaczało możliwość posiadania 500 jugerów (czyli około 125 hektarów) ziemi publicznej (*ager publicus*) oraz najpewniej kolejne przydziały dla

⁸¹ Plin., *NH* 7,140.

⁸² Jego ojciec był dwukrotnym konsulem Republiki w latach 177 i 163: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 397-398, 430. Jego wielka sława: Cic., *De off.* 2,47. Pierwszy Semproniusz Grakchus wśród kurulnych magistratów pojawia się już w roku 238: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 221; por. E. BADIAN, *The Consuls...*, s. 374.

⁸³ Sall., *BI* 41,8; Plut., *Ti. Gracch.* 8,3; 9,4-5; Flor. 2,2,3; App., *BC* 1,26-31.

⁸⁴ Por. Vell. 2,7,3; Plut., *C. Gracch.* 17,6-18,1.

⁸⁵ Plut., *Ti. Gracch.* 8-9; App., *BC* 1,43 *contra* Cic., *Brut.* 103; Vell. 2,2,1; Diod. Sic. 34/35,5,1; Cass. Dio 24,83,1-3; Ampel. 26,1; Oros. 5,8,3. Bez stanowiska: Tac., *De or.* 40,4; Flor. 2,2,1-3.

dzieci⁸⁶. Reszta miała zostać odkupiona przez państwo, w ten sposób proletariats otrzymałby działki, a latyfundiści zostaliby spłaceni⁸⁷.

Zachowawcze propozycje Tyberiusza Grakchusa odrzucono nie ze względu na to, że mogły jedynie doraźnie rozwiązać problem, ale z racji tego, że uderzyłyby w interesy *patres conscripti*, bowiem właśnie ziemia stanowiła dla nich główne źródło lokowania kapitału⁸⁸. W całej historii Republiki urzędy pełniono społecznie, a od roku 219 i pojawieniu się na tablicach *lex Claudia* senator, przynajmniej formalnie, nie mógł parać się handlem⁸⁹. Stąd też w dłuższej perspektywie czasu oznaczałoby

⁸⁶ Liv., *Per.* 58; App., *BC* 1,37; *De vir. ill.* 64,3. Jak dokładnie wyglądała sprawa z dziećmi, do końca nie wiadomo. Appian pisze o 500 jugerach plus 250 dla każdego z synów. Liwiusz i nieznan autor *De viris illustribus* donoszą o 1000 jugerów, nie wspominając o dzieciach. Stąd zaciekle dyskusja w literaturze przedmiotu i koncepcje, które mają łączyć przekazy źródłowe. Rzymianie zawsze w swoim prawodawstwie zwracali uwagę na zachęty do płodności. Tradycja odnotowuje, że przy podobnych nadaniach w początkach IV w. również nie zapomniano o synach: Liv. 5,30,8. Dziwne byłoby, aby Grakchus postąpił inaczej. Toteż najprościej założyć: 500 jugerów plus dodatkowo 500 przy minimum dwójce (pełnoletnich?) dzieci (albo synów?). W wątpliwość podaje się czasem także to, czy Grakchusowi chodziło jedynie o *ager publicus* czy o cały majątek ulokowany w ziemi. Dyskusja w tych wszystkich sprawach – zob. E. BADIAN, *From the Gracchi to Sulla* (1940-59), «*Historia*» 11.2/1962, szczeg. s. 210-211; IDEM, *Tiberius Gracchus and the Beginning of the Roman Revolution*, «*ANRW*» 1/1972, s. 702; W. KUNKEL, R. WITTMANN, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*, II: *Die Magistratur*, München 1995, s. 493-495; D.W. RATHBONE, *The control and exploitation of 'ager publicus' in Italy under the Roman Republic*, [w:] *Taches publiques et entreprise privé'e dans le monde romain*, ed. J.-J. AUBERT, Neuchatel 2013, s. 143-147; S. ROSELAAR, *Public Land in the Roman Republic. A Social and Economic History of 'Ager Publicus' in Italy*, 396-89 B.C., New York 2010, s. 230-243.

⁸⁷ Plut., *Ti Gracch.* 9,2-3. Niedługo później Tyberiusz został zaatakowany i zaostarzając kurs, zrezygnował z zapisów o rekompensacie, żądając już wyłączenia bez odszkodowania: Plut., *Ti Gracch.* 10,3.

⁸⁸ Cic., *In Cat.* 2,18; *Pro Sull.* 59; por. np. M. JACZYŃSKA, *Własność ziemska nobilitów w okresie schyłku republiki rzymskiej*, «*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*» 21/1959, s. 3-49; A. KRAWCZUK, *Sytuacja majątkowa nobilitas rzymskiej u schyłku republiki*, «*Rocznik Naukowo-Dydaktyczny*» 14/1962, s. 3-12; D.W. RATHBONE, *op. cit.*, s. 135-178; A. ZIÓŁKOWSKI, *Historia Rzymu*, Poznań 2008, szczeg. s. 248-256.

⁸⁹ Liv. 21,63,3-4; por. W.V. HARRIS, *op. cit.*, s. 90-91; C. WILLIAMSON, *The laws of the Roman people: public law in the expansion and decline of the Roman Republic*,

to upadek znaczenia wielu rodów albo jeszcze bardziej bezwzględny wyzysk prowincji. Oparcie się na anachronicznym prawie nie mogło uwzględniać ówczesnych szacunków majątkowych⁹⁰. Propozycja Grakchusa rozbijała więc zgodę społeczną⁹¹, stawiając sporą część senatorów niejako pod ścianą; stąd ich furia i zajadłość, a w rezultacie krew na ulicach Rzymu.

Zresztą nie chodziło jedynie o majątki, ale też o pryncypialny spór polityczny. Przyszłość udowodniła, że tezę, z której miała wynikać konieczność reformy, powinniśmy uznać za fałszywą: nie odnajdujemy dowodów zmniejszania liczby rekrutów, czy w ogóle wolnych obywateli. Najpierw proste rachunki. Faktycznie, liczba Rzymian oszacowanych w roku 130 w porównaniu do poprzedniego cenzusu zaledwie drgnęła, wzrastając jedynie o 900 osób. Na przestrzeni ostatniego pokolenia, biorąc pod uwagę spis ludności z roku 164, populacja Republiki skurczyła się o przeszło 18 tysięcy ludzi, czyli ponad pięć procent mieszkańców⁹². Należy jednak być ostrożnym w wyciąganiu zbyt daleko idących wniosków. Zaniechanie rejestracji u cenzorów dla uniknięcia poboru, prowadzenie dokładniejszego spisu ludności, cztery poważne epidemie, jakie dotknęły Republikę w tym czasie, a nade wszystko większa liczba żołnierzy w prowincjach i wyższa ich śmiertelność, mogą być równie

Michigan 2007, s. 29-30; M. WOLNY, 'Lex Claudia' a rozwój kariery politycznej Gajusza Flaminiusza, «Studia Prawnoustrojowe» 7/2007, s. 227-234.

⁹⁰ Tradycja podaje, że odwoływano się do jednego z *lex Liciniae-Sextiae* z IV w., które ograniczało możliwość posiadania *ager publicus* do 500 jugerów; Cic., *De leg. agr.* 2,21; Varro, *De re rust.* 1,2,9; Dion. Hal. 14,12; Liv. 6,35,4; 10,13,15; 34,4,9; Val. Max. 8,6,3; Vell. 2,6,3; Colum. 1,3,15; Plin., *NH* 18,17; Plut., *Cam.* 39; *Ti. Gracch.* 8,2; Gell. 6,3,37; 20,1,23; App., *BC* 1,8-9; *De vir. ill.* 20,3. W czasach jeszcze niedokonanego podboju Italii był to zapewne ogromny majątek; niespełna 250 lat później zaledwie skromny. Możliwe jednak, że ów prawo powstało dopiero tuż po drugiej wojnie punickiej, co postuluje część badaczy; zob. np. J. KOLENDO, *Chłop*, [w:] *Człowiek Rzymu*, red. A. GIARDINA, Warszawa 1997, s. 251-252; A. ZIÓŁKOWSKI, *op. cit.*, 298-300. Nawet jednak wówczas zasiedzenie wynosiłoby przynajmniej dwa, a czasem trzy pokolenia.

⁹¹ Por. Cic., *Pro Sest.* 103; *De off.* 2,78; Vell. 2,2,3; Plut., *Ti. Gracch.* 9,3; Flor. 2,3,7; App., *BC* 1,57; Aug., *De civ. Dei* 3,24.

⁹² Cenzus 164/163: Liv., *Per.* 46. Cenzus 131/130, zob. przyp. 77.

wiarygodnymi tłumaczeniami chwilowej tendencji spadkowej odnotowywanej podczas szacowania obywateli⁹³.

Kumulacja kapitału to bardziej złożony problem i trudniejszy do odtworzenia. To prawda, że bieda wypędzała rolników ze wsi do miasta, po zetknięciu z orientalnymi królestwami i w pogoni za łatwiejszym zarobkiem oraz lepszym życiem⁹⁴. Nadzieje na ich powrót i dłuższą perspektywę uprawy roli były więc niewielkie, ale nie o to przecież chodziło wnioskodawcom. Drugą grupą docelową projektu mieli się chyba okazać skromnie gospodarujący rolnicy, aby mogli żyć bardziej godnie. Wdzięczność ich wszystkich miała przynieść nagrodę na komiścjach wyborczych⁹⁵. Oczywiście sam Tyberiusz mógł być przekonany co do słuszności swoich postulatów. Nie dysponował przecież żadnymi badaniami oprócz suchych liczb wynikających z mało precyzyjnych

⁹³ Spis ludności z roku 164/163 był z pewnością bardziej dokładny niż wcześniejszy i następny, skoro cenzorzy zadali sobie trud uwzględnienia żołnierzy przebywających na urlopie: Liv. 43,14,7-8; por. L. DE LIGT, *Poverty and Demography: the Case of the Gracchan Land Reforms*, «Mnemosyne» 57/2004, s. 739-740. Na kwestię wyższej śmiertelności żołnierzy zwłaszcza skutek trwającej od roku 153 wstydlivej wojny z Numancją zwracano już uwagę, zob. E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 48-49; J. RICH, *The Supposed Roman Manpower Shortage of the Later Second Century B.C.*, «Historia» 32.3/1982, s. 317; por. J.S. RICHARDSON, *op. cit.*, s. 126-155. Zarazy wybuchały w następujących latach: w roku 165 w Rzymie (Iul. Obseq. 13); w roku 151 w rzymskim obozie w hiszpańskiej Interkacji (App., *Ib.* 227); w roku 143 w Rzymie (Oros. 5,4,8-10); i najpoważniejsza w roku 139 w całej Italii i Rzymie, gdy umierać miało 2 tys. mieszkańców dziennie (Dion. Hal. 72,14). Epidemie mogły nie być tak groźne jak je opisywano w źródłach, ale wystarczająco dotkliwe, aby hamować wzrost liczby obywateli, a nawet przyczyniać się do jej spadku w spisach urzędników; por. P.A. BRUNT, *Italian Manpower 225 B.C. – A.D. 14*, Oxford 1971, s. 72-74; W. SUDER, *‘Et forte annus pestibus errat’. Epidemie w Republice Rzymskiej*, Wrocław 2007, s. 67-76.

⁹⁴ Sall., *Cat.* 37,6; Hor., *Carm.* 2,15,10-20; 3,2,1-2; Verg., *Georg.* 2,173-174.

⁹⁵ Podobnie: S. ROSELAAR, *op. cit.*, s. 224-225. Głównym zapleczem Tyberiusza Grakchusa byli rolnicy, a nie miejska biedota. Dopiero ich prognozowana nieobecność podczas wyborów w roku 133, gdy Tyberiusz ubiegał się o drugą kadencję (powodem lato i trwające żniwa), doprowadziła do sformułowania nowych postulatów i zwrócenia się do miejskiego proletariatu: App., *BC* 1,57-59; por. Diod. Sic. 34/35,6,1; Plut., *Ti Gracch.* 16,1-2.

spisów ludności oraz własnych obserwacji⁹⁶. Z czasem jednak doszło do radykalizacji nastrojów po obydwu stronach.

Wreszcie sam Tyberiusz i jego stronnicy zdemaskowali się, gdy im dowiedziano, że realizując plan zgodnie z zapowiedziami, nie starczy dla wszystkich ziemi w Italii. W odpowiedzi trybun chciał wykorzystania spadku króla Pergamonu, którego pieniądze miały zostać rozdyskrebowane między lud⁹⁷. Tego było już zbyt wiele nawet dla senatorów dotąd przyglądających się z sympatią planom trybuna⁹⁸: działanie to w żaden sposób nie mogło przyczynić się do dostarczenia Rzymowi dodatkowych rekrutów, a wkraczało jeszcze na pole polityki międzynarodowej tradycyjnie zarezerwowanej dla senatu. Oto prawdziwe cele trybuna Grakchusa ukryte za polityczną propagandą – potężna baza głosów dająca długoletnią dominację na *comitia tributa* oraz awans małorolnych do wyższych klas majątkowych, a skutkiem tego wzrost znaczenia ich głosów podczas *comitia centuriata*. Cała władza przejść miała w ręce trzysobowej komisji do spraw rozdzielania ziemi (*triumviri agris iudicandis assignandis*), która otrzymałaby olbrzymie uprawnienia związane z podziałem działek, ich przyznawaniem oraz wywłaszczaniem. Aby nie pozostawić najmniejszych wątpliwości, w jej skład weszli oprócz Tyberiusza także jego młodszy brat oraz teść⁹⁹. Razem dysponowałiby większą

⁹⁶ Por. L. DE LIGT, *op. cit.*, s. 751-755; J. RICH, *Tiberius Gracchus, land and manpower*, [w:] *Crises and the Roman Empire*, red. O. HEKSTER, G. DE KLEIJN, D. SLOOTJES, Leiden-Boston 2007, s. 163-164.

⁹⁷ Liv., *Per.* 58; Flor. 2,3,2; Plut., *Ti Gracch.* 14,1; Oros. 5,8,4.

⁹⁸ Oczywiście był to cały ciąg zdarzeń: najpierw rezygnacja z rekompensat, później zakaz sprzedaży ziemi, wreszcie usunięcie Marka Oktawiusza z kolegium trybunów plebejskich, a w skład komisji do spraw rozdzielania ziemi powołanie oprócz siebie dwóch ludzi z najbliższej rodziny. O wielu z tych wydarzeń nie wspominam, ograniczając się do spraw *stricte* związanych z tematem pracy. Szczegółowo na temat trybunatu Tyberiusza Grakchusa zob. np. E. BADIEN, *Tiberius Gracchus...*, s. 668-731; D. STOKTON, *The Gracchi*, Oxford 1979, s. 61-86; O. BEHREND, *Zur römischen Verfassung. Ausgewählte Schriften*, Göttingen 2014, s. 17-98.

⁹⁹ T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 495. Całe stronnictwo sprawnia wrazenie „rodzinnego” przedsięwzięcia. Tyberiusz Grakchus i jego brat Gajusz. Ich dwaj teściowie, wedle starszeństwa braci – Ap. Klaudiusz Pulcher (cos. 143) i P. Licyniusz Krassus Mucianus (cos. 131). Wśród wspierających początkowo jeszcze P. Mucjusz

potęgą niż wszyscy pozostali magistraci razem wzięci. Stąd obecność w obozie reformatorskim sławnych imion i potężnych rodów; ustawa miała twarz Grakchusa, ale niekoniecznie on musiał być jej autorem¹⁰⁰.

Nie znamy struktury majątkowej senatorów z II w.¹⁰¹, ale należy zakładać, że tu leżała prawdziwa linia podziału. Najwyższy pontyfik (*pontifex maximus*) P. Korneliusz Scypion Nazyka (cos. 138), trybun plebejski Marek Oktawiusz, a przypuszczalnie też Metellus – najbardziej aktywni przeciwnicy Grakchusa byli zarazem wielkimi posiadaczami ziemskimi¹⁰². Oczywiście także po stronie większości senackiej mu-

Scewola (cos. 133), rodzony brat tego ostatniego (Cic., *De or.* 1,170; 1,240; *Brut.* 98; *Acad.* 2,13). Źródła i literatura zob. przyp. 65 i 100.

¹⁰⁰ Część senatorów, trudno określić, jak liczna w drugiej połowie II w., pomimo formalnych zakazów czerpała zyski z handlu, lichwy etc.; por. np. Cic., *In Verr.* 2,5,45; *Ad Att.* 6,2,7; Plut., *Cat. Mai.* 21,5-8. Jedną z takich osób mógł być wielki bogacz P. Licyniusz Krassus Mucianus (cos. 131), który u kresu życia zgromadził bajoński majątek szacowany na 100 mln sestercji: Cic., *De rep.* 3,17; por. *De off.* 2,57. Odnośnie do autorów reform i głośniejszych nazwisk w obozie Tyberiusza Grakchusa: Cic., *Acad.* 2,13; *De leg. agr.* 2,31; *De rep.* 1,31; Liv., *Per.* 58; Vell. 2,2,3; Plut., *Ti. Gracch.* 9,1; 13,1; 21,1; App., *BC* 1,55; 1,73; por. A.E. ASTIN, *Scipio...*, s. 191; J. BRISCOE, *op. cit.*, s. 125-135; J. BLEICKEN, *Überlegungen zum Volkstribunat des Tiberius Sempronius Gracchus*, «Historische Zeitschrift» 247.2/1988, szczeg. s. 274-276.

¹⁰¹ Odnośnie do tego, co da się ustalić na podstawie źródeł, zob. szczeg. I. SHATZMAN, *Senatorial Wealth and Roman Politics*, Bruxelles 1975, s. 288-439.

¹⁰² Scypion Nazyka: Plut., *Ti Gracch.* 13,3. Oktawiusz: Plut., *Ti Gracch.* 10,5. Metellus: brak jednoznacznego wskazania, ale pozostaje wiele przesłanek. Po pierwsze, stłumiony bunt niewolników w Lacjum w roku 133 (zob. przyp. 49) może sugerować problemy na własnych i okolicznych posiadłościach; w Tusculum znajdowała się wiejska rezydencja Cecyliusza Metellusów: Val. Max. 1,4,5. Po drugie, rozległa jest nasza wiedza o potomkach L. Metellusa Kalwusa (brata Metellusa Macedońskiego) i ich przywiązaniu do ziemi: 1) Metellus Numidyjski posiadał wiejskie rezydencje m.in. w Tiburze: Cic., *De or.* 2,263; 2) skupowanie majątków ziemskich przez Metellę Dalmatykę: Plin., *NH* 36,113;116; Asc. 18C; 3) oferowanie przez Metellusa Piusa nagrody w postaci 20 000 jugerów ziemi w Italii dla żołnierza, który zabije Kwintusa Sertoriusza: Plut., *Sert.* 22,1; por. M. JACZYŃSKA, *op. cit.*, s. 25; 4) Kw. Metellus Pius Scypion Nazyka miał hodować kaczki i gęsi: Varro, *De re rust.* 3,10,1; Plin., *NH* 10,52. Źródła wspominają jeszcze gwałtownego wroga Tyberiusza w osobie anonimowego dla nas T. Anniusza Luscusa (cos. 153): Liv., *Per.* 58; Plut., *Ti Gracch.* 14,5-6; o jego stosunkach majątkowych nic nam nie wiadomo.

siał zostać sformułowany program, który brzmiałby lepiej niż obrona przywilejów zdobytych z pogwałceniem prawa. Hasłem mogła stać się obrona własności¹⁰³.

Śmierć Tyberiusza Grakchusa i jego zwolenników¹⁰⁴ nie rozwiązała problemów ani nie zamknęła debaty w kwestii agrarnej. Sytuację pogorszyła jeszcze krótkowzroczna działalność konsulów z roku 132, którzy w bezwzględny sposób zajęli się zemstą na współpracownikach Tyberiusza¹⁰⁵. W konsekwencji, zamiast wyciszenia emocji wzrosło niezadowolenie w społeczeństwie. Obwiniany jako główny sprawca masakry na trybunie plebejskim, arogancki i antypatyczny najwyższy pontyfik Scypion Nazyka, wobec nienawiści, jaką wzbudzał w Rzymie, został zmuszony do opuszczenia miasta i niedługo później zmarł na honorowym wygnaniu w Pergamonie¹⁰⁶. Uwielbiany bohater wojenny Scypion Emilianus, który właśnie zmiażdżył powstanie Numancji, został wywołany przez trybuna plebejskiego Gn. Papiriusza Karbona do zajęcia stanowiska w sprawie działalności Tyberiusza. Papiriusz Karbon podobno liczył na wsparcie Scypiona Emilianusa, ale doczekał się jedynie dwuznacznej odpowiedzi, którą trudno było uznać za aprobatę poczynań wyrotowego trybuna. Od tej pory bohater wojenny doświadczał wielkiej niechęci społeczeństwa, a wydarzenia te należy sytuować

¹⁰³ Cic., *Pro Sest.* 103; *De off.* 1,20-21; 2,73; 2,78; *Flor.* 2,1,6; *App.*, *BC* 1,38-39; *por. Vell.* 2,89,4.

¹⁰⁴ Najlepszą analizę wydarzeń związanych ze śmiercią Tyberiusza Grakchusa i masakrą jego zwolenników na Kapitolu daje doskonała praca: J. LINDERSKI, *Śmierć Tyberiusza Grakcha*, Poznań 1997; zob. także L. PIOTROWICZ, *Plutarch a Appjan: studja źródłowe do historii Rzymu w epoce rewolucji, okres I (133-70)*, Poznań 1921, s. 37-40; E. BADIAN, *Tiberius Gracchus...*, *szczeg.* s. 719-728; H. APPEL, *Kontrowersje wokół 'senatus consultum ultimum'*. *Studia z dziejów późnej republiki rzymskiej*, Toruń 2013, *szczeg.* s. 41-58.

¹⁰⁵ Cic., *De amic.* 37; *Sall.*, *BI* 31,7; *Vell.* 2,7,3; *Val. Max.* 4,7,1; *Plut.*, *Ti Gracch.* 20,3; *por. D. STOCKTON, op. cit.*, s. 90-92; G.C. SAMPSON, *Rome, Blood and Politics: Reform, Murder and Popular Politics in the Late Republic 133-70 BC*, Barnsley 2017, s. 47-50.

¹⁰⁶ Honorowe wygnanie: Cic., *De rep.* 1,6; *Val. Max.* 5,3,2e; *Diod. Sic.* 34/35,33,6-8; *Plut.*, *Ti. Gracch.* 21,4-7; *De vir. ill.* 64,9. Antypatia w rozmowie: Cic., *De off.* 1,109. Pewność siebie i arogancja: *Val. Max.* 3,7,3; 7,5,2. Mimo wszystko mąż stanu: Cic., *De leg.* 3,20.

około roku 130¹⁰⁷. W niczym nie mogli pomóc, że dwaj wybitni konsulowie stanowili rodzinę Tyberiusza Grakchusa, będąc odpowiednio jego bliskim kuzynem i szwagrem¹⁰⁸. Przeciwnicy Grakchów nie mogli też zlekceważyć klęski przy wyborach najwyższego pontyfika: następcą nieugiętego Scypiona Nazyki został stronnik Tyberiusza i teść jego młodszego brata, multimilioner P. Licyniusz Krassus Mucianus (cos. 131)¹⁰⁹.

Posiadłości ziemskie zostały uratowane, a Metellus miał w tym swój udział. Atakował program Grakchusa, ale podobnie jak Kwintus Pompejusz nie posunął się do zajadłości¹¹⁰. Scypion Nazyka i Marek Oktawiusz przekroczyli wszelkie granice; obaj musieli zniknąć z życia publicznego. Wygrali obrońcy pozycji senatu, ale jednocześnie umiarkowani zwolennicy reform jak Metellus, Kwintus Pompejusz i konsul feralnego roku 133, P. Mucjusz Scewola. Tego ostatniego oskarżano nawet o skryte sprzyjanie trybunowi plebejskiemu; w rzeczywistości proponował jedynie proces zamiast linczu. Obok niego mógł stanąć Metellus, a w następstwie tych wydarzeń obaj wyrosli do roli przywódców w senacie i państwie¹¹¹. Oczekiwano czegoś więcej niż zajadłej

¹⁰⁷ Cic., *De or.* 2,106; 2,170; 2,285; *Pro Mil.* 8; *De off.* 2,43; *De amic.* 1,41; Vell. 2,4,4; Plut., *Mor.* 201E-F; App., *BC* 1,81-83; *De vir. ill.* 58,8; Oros. 5,10,9.

¹⁰⁸ Siostra Sempronia była żoną Scypiona Emilianusa, zob. przyp. 44. Scypion Nazyka i Tyberiusz byli braćmi cioteczными: Vell. 2,3,1. Tablica genealogiczna, zob. A.E. ASTIN, *Scipio...*, s. 357.

¹⁰⁹ Cic., *Phil.* 11,18; Liv., *Per.* 59; Ascon. 25C; Gell. 1,13,10; Oros. 5,10,1; por. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 499; E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 63. Krassus zostawił córce w spadku 100 milionów sestercji: Cic., *De rep.* 3,17; por. *De off.* 2,57.

¹¹⁰ Metellus: Cic., *Brut.* 81; Plut., *Ti. Gracch.* 14,4. Pompejusz: Plut., *Ti. Gracch.* 14,3; Oros. 5,8,4. Metellus z Tyberiuszem Grakchusem znali się też z działalności w kolegium augurów, co z pewnością mogło hamować zbyt agresywne działania względem siebie: Cic., *De fin.* 5,82; Plut., *Ti. Gracch.* 4,1; por. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, s. 478-479 oraz s. 495-496.

¹¹¹ Czołowa pozycja w senacie Metellusa i Mucjusza Scewoli po upadku Tyberiusza Grakchusa: Cic., *De rep.* 1,31; por. D. STOCKTON, *op. cit.*, s. 36. Początkowo Mucjusz Scewola był współpracownikiem Grakchusa, choć chyba nie afirmował się z tym: Cic., *Acad.* 2,13; Plut., *Ti. Gracch.* 9,1; 19,3. O jego stosunkach rodzinnych zob. przyp. 99. Metellus najpewniej nie odpowiedział na wezwanie Scypiona Nazyki, co pośrednio przyznaje Ciceron, podnosząc jego aktywny udział w linczu na Gajusie Grakchusie (w roku 121), ale milcząc o jego czynnym udziale przy przelaniu krwi w roku 133: Cic.,

krytyki pomysłów Grakchusa – zarówno wśród ludu, jak i w kurii. To za wezwaniem Metellusa i Mucjusza Scewoli senat mógł postanowić o utrzymaniu zobowiązań wydzielenia ziemi dla uboższych rolników rzymskich¹¹². Już nie latyfundiści, ale Afryka miała zapłacić¹¹³. Teraz dopiero mamy pełen obraz sytuacji.

Sukces Metellusa wiązał się też z jego konsekwencją, uporem i zdolnością do dawania osobistego świadectwa. Doceniano prawdopodobnie, że potrafił się odciąć od Scypiona Nazyki i jego domu, do którego wprowadził przecież kilka lat wcześniej (najstarszą?) córkę¹¹⁴. Wybory

Phil. 8,13-14; por. Val. Max. 2,8,7. Pompejusz groził Grakchusowi aresztowaniem po tym, jak przestanie być trybunem: Oros. 5,8,4. Cała trójka więc mogła należeć do tej grupy, która chciała zapobiec kolejnej kadencji trybuna i postawić go przed trybunałem; jednocześnie sprzeciwiali się linczowi. Zbyt daleko idzie część badaczy, twierdząc, że Metellusa należy widzieć wśród współpracowników Tyberiusza, co postuluje np. J. BRISCOE, *op. cit.*, s. 127-128. Przeczy to całkowicie źródłom, które wspominają nawet ukrytych zwolenników Grakchusa.

¹¹² Val. Max. 7,2,6; Plut., *Ti Gracch.* 21,1; App., *BC* 1,73-77. Odnośnie do późniejszej działalności komisji zob. np. R. BAUMAN, *The Gracchan Agrarian Commission: Four Questions*, «Historia» 28.4/1979, s. 385-408; S. ROSELAAR, *op. cit.*, szczeg. s. 230-243.

¹¹³ Rzymskie kolonie w Afryce: Vell. 2,7,7-8; Plut., *C. Gracch.* 6,3; 9,2; 10,2-11,2; App., *BC* 1,102-106; *Pun.* 644; Iul. Obseq. 33. Jednak działki znalazły się także w Italii, a dodatkowe potwierdzenie szczytkowych relacji źródłowych znajdujemy dzięki odkryciom archeologicznym: Vell. 1,15,4; Plin., *NH* 3,95; *De vir. ill.* 65,3 por. B. CAMPBELL, *The Writings of the Roman Land Surveyors*, London 2000, s. 452-453; J. RICH, *Tiberius Gracchus...*, s. 258-259. Echo tych działań może pobrzmiwać w słowach Cyserona (*De leg. agr.* 2,10): *nec, si qui agros populo Romano pollicentur, si aliud quiddam obscure moliantur, aliud spe ac specie simulationis ostendant, populares existimandi sunt. nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariae vituperare non possum. venit enim mihi in mentem duos clarissimos, ingeniosissimos, amantissimos plebei Romanae viros, ti. et C. Gracchos, plebem in agris publicis constituisse, qui agri a privatis antea possidebantur. non sum autem ego is consul qui, ut plerique, nefas esse arbitrer Gracchos laudare, quorum consiliis, sapientia, legibus multas esse video rei publicae partis constitutas.*

¹¹⁴ Jedną z córek Metellusa Macedońskiego była żoną P. Korneliusza Scypiona Nazyki (cos. 111): Cic., *De dom.* 123; *In Verr.* 2,3,211; *Post red in sen.* 25; 37; *Post red. ad Quir.* 6; *Brut.* 212; por. Plut., *Mor.* 318B. Biorąc pod uwagę, że ich pierwotny syn sprawował preturę prawdopodobnie w roku 94/93 (zob. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, II, s. 16, przyp. 2), wynika, że najpóźniej małżeństwo musiało zostać zawarte w roku 133.

cenzorów pokazały, że także niższe warstwy społeczne nie przejawiały wobec Metellusa nienawiści. Znalazło to potwierdzenie w dramatycznej chwili, gdy trybun plebejski Atiniusz Labeon próbował go zamordować. Chociaż tłum ludzi zbiegł się zbyt późno i pozostawał wyjątkowo anemiczny, miał stanąć po stronie cenzora i nazwać go swoim ojcem¹¹⁵. Należy docenić opanowanie Metellusa, że w rewanzu nie dał się ponieść emocjom. Nie rozumiał Pliniusz Starszy, dlaczego nie doszło do żadnej wendetty ze strony Metellusów, ponieważ nie zastanowił się nad ówczesną atmosferą w Rzymie. Tymczasem była to, jak się wydaje, jawna demonstracja ze strony cenzora poszanowania *sancrosanctitas* trybuna plebejskiego. Z pewnością w oczach współczesnych bardzo tym korzystnie kontrastował z zachowaniem Scypiona Nazyki sprzed dwóch lat. Ponadto, Atiniusz Labeon został ostatecznie pokonany, a proces byłby dla niego raczej okazją niż zmartwieniem¹¹⁶.

Dyskontując swoją popularność, Metellus w wygłoszonym przemówieniu mógł zarysować pozytywny program, bliski tradycjonalistycznym kręgom nie tylko w senacie. Przyczynę kłopotów zauważał nie w bogaceniu się przedsiębiorczych obywateli, ale wskazując na zbyt niską płodność Rzymian. Pozornie wymowa Metellusa jawi się jako próba „zagadania” problemu. Nie musiało tak być. Możliwe przecież, że przedstawił konkretne propozycje, w których inspiracji szukali później Sulla i August. To jednak pozostaje w sferze domysłów. Inna kwestia jest kluczowa – o co mogło chodzić w tym programie i dlaczego wywołał on tak wielkie wrażenie, że sto kilkanaście lat później przemówienie wciąż zachowało siłę oddziaływania.

Aby zrozumieć przesłanie Metellusa, musimy się wyrwać ze schematyczności współczesnego myślenia o polityce prorodzinnej i odnaleźć

¹¹⁵ Plin., *NH* 7,143.

¹¹⁶ Plin., *NH* 7,146: *Quod superest, nescio morum gloriae an indignationis dolori accedat, inter tot Metellos tam sceleratam C. Atini audaciam semper fuisse inultam* („Nie wiem, czy przypisać to chwale przodków, czy niechęci do bólu, że wśród tylu Metellusów zbrodnicza śmiałość Gajusza Atiniusza nigdy nie została pomszczona”; przeł. I. Mikołajczyk); por. E. FLAIG, *Zrytualizowana polityka. Znaki, gesty i władza w Starożytnym Rzymie*, Poznań 2013, s. 150-151.

perspektywę cenzora z okresu wygłaszania mowy¹¹⁷. Przede wszystkim nie ma powodów przypuszczać, że wśród biednych rolników istniał jakikolwiek problem płodności¹¹⁸. Cała historia świata dowodzi, że współczynnik dzietności zawsze będzie mniejszy w miastach niż na prowincji – i nie inaczej było w Rzymie. Fałszywie wygląda też teza o kłopotach z rekrutem, skoro nie odnotowano spadku liczby *assidui*. Kłopoty z poborem wynikały raczej z niepopularności wojen prowadzonych przez Republikę w Hiszpaniach, które dawały większe szanse pogrzebu na Półwyspie Iberyjskim niż powrotu z łupami¹¹⁹.

Wypowiedź Metellusa na *contio* przerzucała problem ze wsi do miasta; czy raczej z proletariuszy na arystokrację i warstwy zamożne. Rzym potrzebował większej liczby dzieci, ale nie wśród „policzonych głowami” (*capite censi*), którzy z punktu widzenia cenzora lub państwa byli bezużyteczni – żyjący nędznie, ale jako obywatele nienadający się na niewolników, niepłacący podatków i niesłużący w armii. Cenzor zaś apelował do zamożnych Rzymian, którzy przecież razem z senatem opowiedzieli się przeciwko propozycjom Grakchusa¹²⁰. Apelował do bogatych sprzymierzeńców, że to próba skłócenia Rzymu z Italią, a cios jest wymierzony także w nich¹²¹.

¹¹⁷ Trudno się zgodzić ze stwierdzeniami, że mowa miała być wezwaniem do wzmoczonej płodności skierowanym do wszystkich Rzymian; zob. np. E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 49; D. STOCKTON, *op. cit.*, s. 33; J. RICH, *Tiberius Gracchus...*, s. 164.

¹¹⁸ Przykładów przeczących tej tezie dostarczają źródła, zob. Liv. 42,34,2-4; por. Hor., *Carm.* 1,12,42-43; Verg., *Georg.* 2,173-174.

¹¹⁹ Por. W.V. HARRIS, *op. cit.*, s. 68-104; J. RICH, *The Supposed Roman...*, s. 323-330; L. DE LIGT, *op. cit.*, s. 728-738; N. ROSENSTEIN, *Rome at War: Farms, Families, and Death in the Middle Republic*, Chapel Hill 2004, s. 26-58. Biorąc to pod uwagę, niepewna wydaje się teoria spadku liczebności wolnych obywateli pomiędzy rokiem 225 i 28; zob. P.A. BRUNT, *Italian Manpower...*, s. 44-130; K. HOPKINS, *Conquerors and Slaves*, I: *Sociological Studies in Roman History*, Cambridge 1978, szczeg. s. 68-69.

¹²⁰ Sall., *BI* 42,1; Liv., *Per.* 58; Vell. 2,3,2; Plut., *Ti. Gracch.* 10,7; 11,2; 12,3; 13,2; 15,1; App., *BC* 1,38-39; 1,50-51; 1,58-60; Oros. 5,8,3.

¹²¹ Tak się w istocie okazało po pierwszych efektach działalności komisji już w roku 129, gdy delegacja municypalnych bogaczy zwróciła się z prośbą o ochronę do Scypiona Emilianusa: App., *BC* 1,78-79; por. Cic., *De amic.* 12. Pojawia się wątpliwa informacja, mająca może usprawiedliwić lincz na nim, że już Tyberiusz miał w planach w trakcie drugiego trybunatu plebejskiego zaproponować obywatelstwo Italom: Vell. 2,2,2;

Sam Metellus miał siódmkę dzieci i był właściwą osobą do powiedzenia tych wszystkich przykrych słów. Gdyby większa część obywateli z klasy pierwszej poszła za przykładem cenzora płodzenia dzieci, to ziemia nie należałaby do stosunkowo niewielkiej grupy lathyfundystów, gdyż w naturalny sposób zostałaby podzielona na mniejsze kawałki¹²². Mniejsze byłyby też kłopoty z poborem i mniejsza skala uchylania się od niego rolników. Tak więc Metellus mógł tu przestrzegać, że tragedią, która grozi Rzymowi, jest kurczenie się liczby Rzymian z klasy pierwszej w stosunku do pozostałych; to zaś stanowiło potencjalne zarzewie pod wybuch rewolucji¹²³. Niewykluczone też, że piętnował uciekanie się przez arystokratki i zamożne kobiety do środków wczesnoporonnych i antykoncepcji¹²⁴. Taki mógł być prawdziwy program Metellusa i dlatego tak chętnie sięgnął do niego August. Jednak nie kolportował go po italskich wsiach, nie obwieszczał na Forum Romanum, ale przypominał jedynie senatorom – wyselekcjonowanej przez siebie grupie, która miała stać się nową arystokracją bez względu na pochodzenie. Zdaniem epitomatora Tytusa Liwiusza, August wybrał audytorium

App., *BC* 1,35; por. Sall., *BI* 42,1; Cic., *De rep.* 1,31; 3,41. Szerzej co do kwestii italskiej i reform Grakchów zob. np. E. BADIEN, *Foreign Clientale (264-70 B.C.)*, Oxford 1958, s. 170-171; P.A. BRUNT, *Italian Manpower...*, szczeg. s. 75-88; A. KEAVENEY, *Rome and the Unification of Italy*, London 2007, s. 47-70; S. ROSELAAR, *op. cit.*, s. 243-251.

¹²² W roku 104 było podobno niecałe 2 tysiące osób posiadających na własność ziemię; Cic., *De off.* 2,73; por. App., *BC* 1,29. Jednak słowa trybuna plebejskiego L. Marcjusza Filippusa, skrytykowane zresztą przez Arpinatę, są nie do utrzymania. Mogło mu jednak chodzić o jakieś znaczne majątki – przypuszczalnie taka mogła być liczba lathyfundystów; por. A. KRAWCZUK, *op. cit.*, s. 4-9.

¹²³ Jak można próbować szacować, w roku 225 przynajmniej 20% Rzymian należało do klasy pierwszej; por. A. ZIÓŁKOWSKI, *op. cit.*, s. 267-268. Niecałe sto lat później ta liczba z pewnością znacząco się skurczyła. Rok 133 bywa nazywany „antycznym rokiem 1789” bądź początkiem rzymskiej rewolucji; zob. np. R. SYME, *The Roman...*, s. 16; E. BADIEN, *Tiberius Gracchus...*, s. 685-686; J. LINDERSKI, *Śmierć Tyberiusza...*, s. 5; O. BEHREND, *op. cit.*, s. 17.

¹²⁴ Iuv. 6,192-198; por. Tac., *Ger.* 19,5. Na ten temat zob. W. SUDER, *‘Census populi’...*, szczeg. s. 197-203.

nieprzypadkowo, bowiem odnosił się do problemu wyższych stanów, nie zaś przeciętnych obywateli¹²⁵.

Na uwagę zasługuje fakt, że kolejny cenzus z roku 125/124 odnotował już 394 tysięcy obywateli, czyli przybyłby co piąty mieszkaniec¹²⁶. Nad rozwiązaniem tej zagadki od lat głowią się historycy. Ze wszystkich hipotez najrozsądniej brzmią dwie. Pierwsza mówi o błędzie kopistów Liwiusza, a prawdziwa liczba miałaby wynosić 294 tysięcy obywateli, co z kolei oznaczałoby dalszy regres. Brzmi logicznie, gdyby nie fakt, że kopiści musieliby popełnić identyczny błąd także odnośnie do cenzusu w roku 115/114¹²⁷. Druga, w świetle ostatnich badań znacznie bardziej prawdopodobna, sugeruje wpływ komisji Grakchusa – zubożali rolnicy zaliczający się do proletariatu, którzy otrzymali już przydziały ziemi albo mieli na to nadzieje, ruszyli na spis ludności; ich nieobecność oznaczałaby prawdopodobnie utratę szans na jakiejkolwiek grunty bądź pieniądze¹²⁸. Przynajmniej końcowy etap spisu ludności łączył się też z elekcją trybunów plebejskich na rok 123. To wtedy ubiegał się o urząd Gajusz Grakchus, a jego kampania mogła stanowić obietnicę – kandydat potrzebował wsparcia zwłaszcza trzydziestu jeden wiejskich okręgów (*tribus*)¹²⁹. Kłopot w tym, że współczesna nauka same nadania szacuje

¹²⁵ Liv., *Per.* 59: *Extat oratio eius, quam Augustus Caesar, cum de maritandis ordinibus ageret, uelut in haec tempora scriptam in senatu recitauit* („Cezar August, kiedy mówił o potrzebie zawierania małżeństw wśród wyższych stanów, kazał ją przeczytać w senacie jakby napisaną na te właśnie czasy”; przeł. M. BROŻEK).

¹²⁶ Liv., *Per.* 60.

¹²⁷ Wtedy liczba miała być niemal analogiczna z rokiem 125/124, czyli 394 tys.: Liv., *Per.* 63.

¹²⁸ Dyskusja na ten temat zob. P.A. BRUNT, *Italian Manpower...*, s. 72-83; L. DE LIGHT, *op. cit.*, s. 738-744; E. LO CASCIO, *Roman Census Figures in the Second Century BC and the Property Qualification of the Fifth Class, [w:] People, Land, and Politics Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy 300 BC-AD 14*, red. L. DE LIGHT, S. NORTHWOOD, Leiden-Boston 2008, s. 239-256; J. RICH, *Tiberius Gracchus...*, s. 162-163.

¹²⁹ Na *comitia tributa* wybierano niższych urzędników, w tym trybunów plebejskich: J. LINDERSKI, *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 23-25; H. APPEL, *'Ite in suffragium'...*, s. 51-56. Trybuni plebejscy obejmowali urząd już 10 grudnia (w tym wypadku roku 124): Cic., *Ad Att.* 1,1. Wybory trybunów plebejskich zdarzały się w tym okresie latem, tak jak w roku 133: App., *BC* 1,58. Gajusz Grakchus został wybrany magistratem na

raptem na 10-15 tysięcy obywateli¹³⁰. Wyjaśnieniem są dodatkowe przydziały dla ciągle funkcjonujących rolników oraz niespełnione nadzieje; znikły też obawy w związku z wojnami na Półwyspie Iberyjskim¹³¹. To wszystko dowodzi trzeźwości osądu Metellusa, który wcale nie musiał być tu twardogłowym arystokratą zasłaniającym oczy na rzeczywiste problemy, ale politykiem próbującym rozwiązać kłopot w duchu timokratycznych reguł i mającym na uwadze interes własnej klasy społecznej.

4. PODSUMOWANIE

Każda ze spraw zaprezentowanych w niniejszym artykule dotyczy najważniejszych aspektów cenzury Metellusa Macedońskiego. Przełomem w karierze publicznej senatora był oczywiście wywalczony z olbrzymim trudem konsulat, ale to cenzura otworzyła drogę jego rodowi do uzyskania czołowej pozycji w państwie¹³². W całej historii Republiki

rok 123: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, I, 513-514. Jego kampania wyborcza: App., BC 1,88. Frekwencja była olbrzymia, a Gajusz Grakchus przeszedł dopiero na czwartym miejscu: Plut., *C. Gracch.* 3,1-2. Część badaczy sugerowała, że już od III w. spisy ludności dokonywano lokalnie; zob. P.A. BRUNT, *Italian Manpower...*, s. 19, 42. Wydaje się jednak, że stawiennictwo w Rzymie było konieczne: Cic., *In Verr.* 1,54; por. W. SUDER, 'Census populi'..., s. 85-87.

¹³⁰ Dyskusja w tej sprawie, wnioski i ich autorzy zob. S. ROSELAAR, *op. cit.*, s. 251-254.

¹³¹ Trudno powiedzieć, jak wielkie były to nadania. Wskazywane 30 jugerów na podstawie wieloznacznego przekazu jest wątpliwe, ale szeroko rozpowszechnione w polskiej literaturze wskutek głośnych nazwisk kolejnych pokoleń badaczy; zob. np. J. KOLENDO, *op. cit.*, s. 254; A. ZIÓŁKOWSKI, *op. cit.*, s. 298. Mimo wszystko bardziej prawdopodobnie brzmi, że chodziło raczej o wielkość rządu 10 jugerów; por. S. ROSELAAR, *op. cit.*, s. 252-254. Czy było to w istocie 7, 10, czy kilkanaście jugerów – nie ma znaczenia dla nas przy omawianym problemie. Po pierwsze, trudno zakładać, że przydziały nie objęły rolników dysponujących mniejszymi parcelami ziemi. Po drugie, z pewnością oczekiwani wszystkich, którzy się zgłosili, nie udało się zaspokoić.

¹³² Vell. 2,11,3: *Ut paulo ante Domitiae familiae, ita Caeciliae notanda claritudo est. Quippe intra duodecim ferme annos huius temporis consules fuere Metelli aut censores aut triumpharunt amplius duodecies, ut appareat, quemadmodum urbium imperiorumque, ita gentium nunc florere fortunam, nunc senescere, nunc interire* („Jak przed chwilą na ród Domicjuszów, tak teraz pragnę zwrócić uwagę na świetność Cecyliuszów.

Rzymskiej dom Cecyliuszy Metellusów miał cenzorów jedynie za sprawą dwóch pokoleń. Pomędzy rokiem 131 a 102 na przypadających w tym okresie czternastu konsularów, którzy wywalczyli zaszczytną magistraturę, aż pięciu okazało się jego przedstawicielami¹³³.

Druga sprawa, jaka zwraca uwagę, to łatwość porzucania przez Metellusa politycznych aliansów i liczba zantagonizowanych z nim senatorów do czasu cenzury oraz zmiana tego stanu rzeczy po uzyskaniu magistratury. Wydaje się, że od początku konsul z roku 143 chciał sobie wywalczyć samodzielną pozycję, którą musiał odbudowywać wobec zacierania w pamięci mieszkańców Rzymu roli własnego rodu. Metellus zdecydował się więc porzucić zapoczątkowany w czasach drugiej wojny punickiej sojusz z rodem Korneliuszy Scypionów¹³⁴, a razem z tym przyjaźń Scypiona Emilianusa i jego braci. Być może znajdował się na zbyt odległej pozycji wśród popleczników tej wybitnej osobistości albo – co jednak bardziej prawdopodobne – sam po rozgromieniu Andriksosa uwierzył we własną potęgę. Niewątpliwie przekonanie o wielkości utwierdził w nim triumf, gdy cały senat miał towarzyszyć zwycięskiemu wodzowi – ponoć niezwykle radosnemu i pełnemu energii¹³⁵. Dwie klęski wyborcze pozbawiły go złudzeń. One też popchnęły go do strategicznego sojuszu z patrycjuszowskim domem – popularność braci Serwiliuszy

W tym okresie, w ciągu około dwunastu lat więcej niż dwunastu Metellusów było bądź konsulami, bądź cenzorami, bądź zaszczyconymi triumfem wodzami. Z tego widać, że szczęście poszczególnych rodów, podobnie jak szczęście miast i państw, ma swój etap rozkwitu, starości, upadku¹³³; przeł. E. Zwolski).

¹³³ Kw. Metellus Macedoński (cos. 143, cens. 131), Kw. Metellus Balearyjski (cos. 123, cens. 120), L. Metellus Dalmatyński (cos. 119, cens. 115), G. Metellus Kaprariusz (cos. 113, cens. 102) i Kw. Metellus Numidyjski (cos. 109, cens. 102).

¹³⁴ Najbardziej spektakularnym tego przejawem była udana obrona Scypiona Afrykańskiego przed oskarżeniem zmontowanym przez jego największych wrogów – Kw. Fabiusza Maksymusa Kunktatora oraz M. Porcjusza Katona: Liv. 29,19-21; 30,21-23; 30,27,5; por. np. J. SUOLAHTI, *op. cit.*, s. 321, 405; T. HILLARD, J.L. BENESS, *Late antique memories of republican political polemic: Pseudo-Acro ad Hor. Sat. 2.1.67 and a 'dictum Macedonic'*, «The Classical Quarterly» 62/2012, s. 821-822; J. LAZENBY, *Wojna Hannibala. Historia militarna drugiej wojny punickiej*, Oświęcim 2015, s. 269, 278-279, 294, 298.

¹³⁵ Val. Max. 7,5,4.

Cepionów i ich klientela otworzyły drzwi do upragnionego konsulatu¹³⁶. W tym układzie Metellus nie był już młodszym kolegą, ale partnerem. Przed rokiem 133 łatwiej jednak znaleźć wśród czołowych senatorów jego wrogów niż przyjaciół. Scypion Emilianus, Maksymus Emilianus, Furiusz Filus, Klaudiusz Pulcher czy Kwintus Pompejusz – pięciu konsularów i poświadczona z nimi w źródłach *inimicitia* wystarczą jako dowód.

Zmiana w sposobie uprawiania polityki wynikała z potrzeby czasów i oczekiwań społecznych, które Metellus lepiej wyczuwał od większości przedstawicieli arystokratycznych rodów. Cień trybunatu Tyberiusza Grakchusa złowieszczo wisiał nad całym senatem. Źródła są zdominowane retoryką walki bogaczy z biednymi i starciem trybuna plebejskiego z najwyższym pontyfikiem. Rok 133 stał się zwycięstwem nie tyle zaciętrzewionego Scypiona Nazyki, ile umiarkowanych zwolenników reform. Na tej fali Metellus wywalczył cenzurę i prawdopodobnie z tego powodu drugie miejsce w udziale przypadło Kwintusowi Pompejuszowi. Nagrodzeni zostali więc ci senatorowie, którzy sprzeciwiali się metodom Tyberiusza Grakchusa, ale potrafili rozmawiać o jego pierwotnie sformułowanym programie. Oczekiwano szacunku wobec trybunów plebejskich i pochylenia się nad losem rolników. Dawniej, przy podobnych secesjach plebsu, zawsze dochodziło do porozumienia – i takie było zdanie wielu senatorów oraz obywateli¹³⁷.

Właśnie w duchu postulowanej później przez Cyncerona zgody stanów (*concordia ordinum*)¹³⁸ przebiegała cenzura Metellusa. Zwraca uwagę, że

¹³⁶ Por. Cic., *Brut.* 97. Zwraca się też uwagę na otrzymaną przez Metellusa pomoc od konsulów roku 144: Ser. Sulpicjusza Galby i L. Aureliusza Kotty, por. F. MÜNZER, *op. cit.*, s. 247-248.

¹³⁷ Cic., *De rep.* 1,32.

¹³⁸ *Concordia ordinum*, czyli zgoda stanów. Współdziałanie senatu (a w każdym razie dobrych ludzi: *boni*) z ekwitami (*ordo equester*) przy zgodzie ludu: Cic., *Ad Att.* 1,17,8; 1,18,3; *Pro Cluen.* 152; *In Cat.* 4,15; Liv. 3,68,11; 5,12,12; 7,27,1; por. Cic., *Pro Sest.* 97 i n. Pierwotnie kult Concordii to zgoda między patrycjuszami i plebejuszami: Cic., *Post red. sen.* 27; Cic., *De rep.* 1,49; 2,69; Liv. 9,19,17; Plut., *Cam.* 42,2. Zob. na ten temat np. H. STRASBURGER, *Studien zur alten Geschichte*, I, Hildesheim-New York 1982, s. 1-82; A.A. KLUCZEK, 'Concordia ordinum', czyli o społecznych funkcjach pieniądza w Cesarstwie Rzymskim: uwagi o motywie 'concordia' w mennictwie lat 268-282, [w:]

kontrowersje wywołało jedynie nieuwzględnienie jednego z trybunów plebejskich podczas *lectio senatus*. Na dodatek, nawet koledzy na urzędzie Atiniusza Labeona opowiedzieli się po stronie Metellusa. Zgodzono się też na kompromisowego pryncypa senatu, a pronatalistyczna mowa należała do elementów łączących najwyższe klasy. Miała prawdopodobnie na celu podtrzymać chwiejący się sojusz ze sprzymierzeńcami i ekwitami. Jej zrozumienie przynosi dopiero poznanie i docenienie działalności Metellusa w latach 133-130. Aktywność z tego okresu dawała efekty przez wiele lat – nie doszło wprawdzie do odnowienia *amicitia* ze Scypionem Emilianusem, ale odrzucono dawną zjadłość. Waleriusz Maksymus zaznacza, że w dniu śmierci zdobywcy Kartaginy i Numancji, gdy Metellus publicznie okazał żal nad stratą dla Republiki, ludzie ujrzeni, jak wielkiego obywatela mają w nim¹³⁹. Zobaczyli to też chyba stronnicy Scypiona Emilianusa, którzy związali się w kolejnych latach z domem Cecyliusz Metellusów¹⁴⁰.

Podobnie rzecz ma się z Kwintusem Pompejuszem, którego Metellus w roli cenzora całkowicie zmarginalizował. To przecież jego zaatakował trybun plebejski Atiniusz Labeon, gdy się dowiedział, że cenzorzy chcą usunąć go z senatu. To także na Metellusie skupiła się niechęć przyjaciół Scypiona Emilianusa (ściśle wiemy o jednym: poecie Luciliuszu), gdy magistraci dokonali wyboru nowego pryncypa senatu. Wreszcie to Metellus wygłosił mowę na zakończenie kadencji. Dość wspomnieć, że analiza tekstów źródłowych¹⁴¹ w odniesieniu do działalności cenzorów przynosi jednoznaczne zestawienie: dziewięć wzmianek o Metellusie i zaledwie dwie o Kwintusie Pompejuszu¹⁴². Parafrazując żart, który

Upieniężenie: kiedy moneta staje się pieniądzem. XIV Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna, Nowa Sól 2011, szereg. s. 32-38.

¹³⁹ Stosunki w roku 129: Cic., *De rep.* 1,32. Lata 40. i 30. II w.: Val. Max. 4,1,12.

¹⁴⁰ Wiemy przynajmniej o kilku z nich, a do czołowych można zaliczyć P. Rutyliusza Rufusa (cos. 105) oraz Gajusza Mariusza (cos. 107, VII 86).

¹⁴¹ Naturalnie należy pamiętać, że są one niezwykle skąpe dla tego okresu.

¹⁴² Pompejusz jako cenzor: Cic., *Brut.* 263; Liv., *Per.* 58. Metellus jako cenzor: Cic., *De fin.* 5,82; *De dom.* 123; Liv., *Per.* 58 (x3); Val. Max. 8,5,1; Plin., *NH* 7,143; 7,145; Suet., *Aug.* 89,2.

krążył po Rzymie w trakcie konsulatu G. Juliusza Cezara¹⁴³, można by stwierdzić, że cenzorami okazali się w istocie Cecyliusz i Metellus Macedoński. Nienawiść jednak znikła, a pierworodny syn Kwintusa Pompejusza o tych samych imionach, przez całą swoją karierę publiczną będzie związany z rodem Cecyliusza Metellusów. Nagroda go nie ominie: dojdzie w ten sposób do konsulatu w roku 88, sprawując go wspólnie z L. Korneliuszem Sullą, mężem Metelli Dalmatyki¹⁴⁴. Także wielcy Klaudiusze Pulcherowie wejdą w małżeński sojusz; wnuczka Metellusa Macedońskiego podtrzyma ich stary ród dzięki swej płodności¹⁴⁵. Ci rywale, którzy nie pogodzili się z werdyktem historii, bezpowrotnie znikają z jej kart. W niczym nie pomogły wykształcenie, doskonała znajomość Sokratesa i piękna łacina, źródła milczą w przyszłości o patrycjuszowskim domu Furiuszy¹⁴⁶ oraz potomkach Atiniusza Labeona.

Jednocześnie w niniejszych rozważaniach nie wspomniano o mowie przytaczanej przez Aulusa Gelliusza, który przypisał ją Kw. Metellusowi Numidyjskiemu¹⁴⁷. Co musi budzić pewne zdumienie, w literaturze przedmiotu łatwo zaakceptowano pogląd o błędzie antykwarysty, który

¹⁴³ Suet., *Iul.* 20,2: *non Caesare et Bibulo, sed Iulio et Caesare consulibus actum scriberent bis.*

¹⁴⁴ W roku 100 Pompejusz był trybunem plebejskim i zabiegał o powrót Kw. Metellusa Numidyjskiego: Oros. 5,17,11. Konsulat w roku 88: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, II, s. 39-40. Drugim mężem córki L. Metellusa Dalmatyńskiego był Sulla: Cic., *Pro Sest.* 101; Ascon. 18C; 20C; Plut., *Sull.* 6,10-12; 13,1; 22,1; 33,3; 34,3; 35,2; 37,2; 37,4; *Pomp.* 9,2, *Cat. Min.* 3,1; Plin., *NH* 36,116; Eutrop. 5,7; por. np. F. MÜNZER, *op. cit.*, s. 280-281.

¹⁴⁵ Najprawdopodobniej córka Kw. Metellusa Balearyjskiego (cos. 123) była żoną Ap. Klaudiusza Pulchera (cos. 79): Cic., *Ad Att.* 4,3,4; *Ad fam.* 5,3,1; *De har.* 45; *De dom.* 7,13. Nie jest całkiem pewne, że to małżeństwo miał na myśli Ciceron; por. T.P. WISEMAN, *Celer and Nepos*, «The Classical Quarterly» 21.1/1971, s. 181-182; M.B. SKINNER, *Clodia Metelli. The Tribune's Sister*, Oxford 2011, s. 55-56; A. DZIUBA, *Klodia Metelli. Literacki portret patrycjuszki*, Lublin 2016, s. 89-95.

¹⁴⁶ Wykształcenie i łacina L. Furiusza Filusa: Cic., *De rep.* 3,5 i n; *Brut.* 108. Ostatnia wzmianka to poświadczona przez Cyncerona obecność Furiusza Filusa w roku 129 w kręgu Scypiona Emilianusa: Cic., *De rep.* 1,17 i n. Oczywiście trybun plebejski z roku 99, Publiusz Furiusz (zob. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates...*, II, s. 2), nie może być utożsamiany z patrycjuszowskim domem.

¹⁴⁷ Gell. 1,6,1-8.

miał pomylić bratanka ze sławnym wujem Metellusem Macedońskim. Jednak zarówno kontekst polityczny z lat 130 i 101, jak i osobiste cechy obydwu wybitnych przedstawicieli rodu Cecyliusza Metellusów, przeczą współczesnym próbom negowania przekazu źródłowego¹⁴⁸. Tematu ta konkluzja oczywiście nie zamyka, ale szersze omówienie sprawy wymaga odrębnego tekstu.

Cała działalność Metellusa Macedońskiego przygotowywała grunt dla czwórki jego ambitnych synów – pieniądze, ale przede wszystkim sieć powiązań oraz nie mniej ważne *auctoritas* wraz z *dignitas* ojca miały zapewnić im wszystkim drogę na sam szczyt *cursus honorum*. Cenzura okazała się jednym z kluczy do imponującego sukcesu. Zaledwie w sześć lat po jej zakończeniu, pierworodny syn Kw. Metellus Balearyjski został wybrany konsulem Republiki. Po kolejnych czterech, w roku 120, zwyciężył w wyborach na cenzora. Już tylko to musi dowodzić, jak dobrze zapisała się w pamięci Rzymian działalność Metellusa Macedońskiego w latach 131-130. Plebejski dom *Caecilii Metelli* nie był już tylko jednym z godnych odnotowania. Stał się symbolem potęgi, bogactwa i prestiżu – w ciągu kolejnych osiemdziesięciu lat Republika otrzymała od nich trzynastu konsulów.

KILKA UWAG NA TEMAT CENZURY

KWINTUSA CECYLIIUSZA METELLUSA MACEDOŃSKIEGO

Streszczenie

W niniejszym opracowaniu, pomimo ograniczonych przekazów źródłowych na temat samej kadencji, podjęto próbę opisanie cenzury Kw. Metellusa Macedońskiego. To on jako pierwszy w swoim rodzie osiagnął zaszczytny urząd, zaś jego kadencja z lat 131-130 w perspektywie

¹⁴⁸ Ważne argumenty, chociaż niewyczerpujące tematu, zostały już przedstawione; por. szczeg. M. McDONELL, *The Speech of Numidicus at Gellius*, N.A. 1.6, «The American Journal of Philology» 108.1/1987, s. 81-94; IDEM, *Roman manliness: 'virtus' and the Roman Republic*, Cambridge 2006, s. 285-290; ; A. Tarwacka, *Cenzor w sypialni. Urzędnicza kontrola moralności w życiu rodzinnym Rzymian okresu republiki*, Warszawa 2021, s. 112-113.

czasu wyniosła Cecyliuszy Metellusów do najwyższych funkcji państwowych, a sam ród stał się jednym z najbardziej wpływowych i uprzywilejowanych w Republice Rzymskiej.

Podjmując się opisanie roli, jaką odegrał Kw. Metellus Macedoński w życiu politycznym ówczesnego Rzymu, skupiono się na analizie sojuszu wyborczego i konsekwencji wynikających z sensacyjnych wyników, które ustanowiły cenzorami parę plebejuszy. Ponadto ukazano konieczność odczytywania słynnej *Oratio de prole augenda*, Metellusa, jako próby zarysowania pozytywnego programu dla większości senackiej wobec zgładzenia Tyberiusza Grakchusa.

A FEW REMARKS ON QUINTUS CAECILIUS METELLUS MACEDONICUS AS CENSOR

Summary

This paper is an attempt to describe Quintus Caecilius Metellus Macedonicus as censor, despite the scarcity of sources available on his term in the office. He was the first in his family line to be elected censor and, viewed in retrospect, it was his term in this illustrious office in 131-130 BC that elevated the Caecilii Metelli to the supreme magistracies, making them one of the most influential and privileged families in the Roman Republic.

This description of Quintus Caecilius Metellus Macedonicus' part in the political affairs of Rome focuses on an analysis of the alliance which backed his election to the censor's office and its sensational effects, which subsequently got several plebeians elected censor. The paper also shows that Metellus' famous speech *Oratio de prole augenda* should be read as an attempt to outline a programme committed to action for the majority in the Senate to undertake in the aftermath of the murder of Tiberius Gracchus.

Słowa kluczowe: *censor*; Metellus Macedonicus; Caecilii Metelli; *mos maiorum*, *census populi*; Tiberius Gracchus.

Keywords: censor; Metellus Macedonicus; the Caecili Metelli; *mos maiorum*; *census populi*; Tiberius Gracchus.

Literatura

- ALEXANDER M.C., *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto 1990.
- ALEKSANDROWICZ T., *Elita władzy a oratorstwo w schyłkowym okresie Rzeczypospolitej Rzymskiej*, Katowice 1996.
- APPEL H., *Kontrowersje wokół 'senatus consultum ultimum'*. *Studia z dziejów późnej republiki rzymskiej*, Toruń 2013.
- APPEL H., *'Ite in suffragium'*. *O wyborach w republikańskim Rzymie*, Toruń 2019.
- ASTIN A.E., *The 'Lex Annalis' before Sulla*, «*Latomus*» 16/1957, s. 588-613; 17/1958, s. 49-64.
- ASTIN A.E., *Scipio Aemilianus*, Oxford 1967.
- ASTIN A.E., *'Regimen Morum'*, «*JRS*» 78/1988, s. 14-34.
- BADIAN E., *Foreign Clientele (264-70 B.C.)*, Oxford 1958.
- BADIAN E., *From the Gracchi to Sulla (1940-59)*, «*Historia*» 11.2/1962, s. 197-245.
- BADIAN E., *Studies in Greek and Roman history*, Oxford 1964.
- BADIAN E., *Tiberius Gracchus and the Beginning of the Roman Revolution*, «*ANRW*» 1/1972, s. 668-731.
- BADIAN E., *The Consuls 179-49 BC*, «*Chiron*» 20/1990, s. 372-413.
- BADIAN E., *'Tribuni plebis' and 'res publica'*, [w:] *'Imperium sine fine': T. Robert S. Broughton and the Roman Republic*, ed. J. LINDERSKI, Stuttgart 1996, s. 187-213.
- BAUMAN R., *The Gracchan Agrarian Commission: Four Questions*, «*Historia*» 28.4/1979, s. 385-408.
- BECK H., *Money, Power, and Class Coherence: the ambitus Legislation of the 180s B.C.*, [w:] *Money and Power in the Roman Republic*, eds. H. BECK, M. JEHNE, J. Serrati, Bruxelles 2016, s. 131-152.
- BEHREND O., *Zur römischen Verfassung. Ausgewählte Schriften*, Göttingen 2014.
- BLEICKEN J., *Überlegungen zum Volkstribunat des Tiberius Sempronius Gracchus*, «*Historische Zeitschrift*» 247.2/1988, s. 265-293.
- BRENNAN T.C., *The Praetorship in the Roman Republic, I-II*, Oxford 2000.
- BRISCOE J., *Supporters and Opponents of Tiberius Gracchus*, «*JRS*» 64/1974, s. 125-135.
- BROUGHTON T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic, I: 509 B.C.-100 B.C.*, New York 1951; II: 99 B.C.-31 B.C., New York 1952.
- BROUGHTON T.R.S., *Supplement to the Magistrates of the Roman Republic*, New York 1960.

- BROUGHTON T.R.S., *Senate and Senators of the Roman Republic: The Prosopographical Approach*, «ANRW» 1/1972, s. 250-265.
- BROUGHTON T.R.S., *Candidates Defeated in Roman Elections: some ancient Roman 'also-rans'*, «TAPA» 81.4/1991, s. 1-64.
- BRUNT P.A., *'Amicitia' in the Late Roman Republic*, «The Classical Journal» 11/1965, s. 1-20.
- BRUNT P.A., *Italian Manpower 225 B.C. – A.D. 14*, Oxford 1971.
- BRUNT P.A., *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988.
- BURTON P.J., *Rome and the Third Macedonian War*, Cambridge 2017.
- CAMPBELL B., *The Writings of the Roman Land Surveyors*, London 2000.
- CLARK J.H., *Triumph in Defeat Military Loss and the Roman Republic*, Oxford 2014.
- COARELLI F., *Rome and Environs*, London 2008.
- DAVIES P.J.E., *The Archaeology of Mid-Republican Rome: The Emergence of a Mediterranean Capital*, [w:] *A companion to the archaeology of the Roman Republic*, red. J.D. EVANS, MALDEN, MA-Oxford 2013, s. 441-458.
- DAVIES P.J.E., *Architecture and Politics in Republican Rome*, Cambridge 2017.
- DRUMANN W., GROEBE P., *Geschichte Roms in seinem Ubergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*, II, Leipzig 1902.
- DZIUBA A., *Klodia Metelli. Literacki portret patrycjuszki*, Lublin 2016.
- EPSTEIN D.F., *Personal enmity in Roman politics, 218-43 B.C.*, London-New York-Sidney 1987.
- EVANS R.J., *Q. Caecilius Metellus Macedonicus*, «Acta Classica» 29/1986, s. 99-103.
- FERLAND M., *Vie de Quintus Caecilius Metellus Numidicus*, diss. Quebec 1968.
- FLAIG E., *Zrytualizowana polityka. Znaki, gesty i władza w starożytnym Rzymie*, przeł. L. MROZEWICZ, A. PAWLICKA, Poznań 2013.
- GRUEN E.S., *Roman Politics and the Criminal Courts 149-78 BC*, Berkeley 1968.
- HARRIS W.V., *War and imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.*, Oxford 1979.
- HAYNE L., *The Censorship of 131*, «Historia» 27.1/1978, s. 234-235.
- HILLARD T., BENESS J.L., *Late antique memories of republican political polemic: Pseudo-Acro ad Hor. Sat. 2.1.67 and a 'dictum Macedonici'*, «The Classical Quarterly» 62.2/2012, s. 816-826.
- HOPKINS K., *Conquerors and Slaves, I: Sociological Studies in Roman History*, Cambridge 1978.
- HOPKINS K., *Death and Renewal, II: Sociological Studies in Roman History*, Cambridge 1983.
- HÖLKEKAMP K.-J., *Rekonstruktionen einer Republik. Die politische Kultur des antiken Rom und die Forschung der letzten Jahrzehnte*, Princeton-Oxford 2010.
- HÖLKEKAMP K.-J., *'Libera Res Publica'*, Stuttgart 2017.

- HUMM M., *Il 'regimen morum' dei censori e le identità dei cittadini*, [w:] *'Homo, caput, persona'. La costruzione giuridica dell'identità nell'esperienza romana. Dall'epoca di Plauto a Ulpiano*, eds. A. CORBINO, M. HUMBERT, G. NEGRI, Pavia 2010, s. 283-314.
- JACZYŃSKA M., *Własność ziemiska nobilew w okresie schyłku republiki rzymskiej*, «Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych» 21/1959, s. 9-49.
- JARYCH A.J., *'Ornamenta urbis et publica magnificentia'. Wykorzystanie zdobytych dzieł sztuki w przestrzeni republikańskiego Rzymu w okresie od IV do I wieku p.n.e.*, diss. Łódź 2017.
- JARYCH A.J., *Fundacje świętyń 'ex manubiis' w obrębie Cyрку Flaminiusza*, «Acta Archaeologica Lodziensia» 66/2020, s. 47-64.
- KALLET-MARX R., *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC*, Berkeley-Los Angeles 1996.
- KEAVENEY A., *Rome and the Unification of Italy*, London 2007.
- KLUCZEK A.A., *'Concordia ordinum', czyli o społecznych funkcjach pieniądza w Cesarstwie Rzymskim: uwagi o motywie 'concordia' w mennictwie lat 268-282*, [w:] *Upieniężenie: kiedy moneta staje się pieniądzem. XIV Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna*, Nowa Sól 2011, s. 21-42.
- KOLENDO J., *Chłop*, [w:] *Człowiek Rzymu*, red. A. GIARDINA, Warszawa 1997, s. 245-263.
- KORPANTY J., *Studia nad łacińską terminologią polityczno-socjalną okresu Republiki Rzymskiej*, Wrocław 1976.
- KRAWCZUK A., *Sytuacja majątkowa 'nobilitas' rzymskiej u schyłku republiki*, «Rocznik Naukowo-Dydaktyczny» 14/1962, s. 3-12.
- KUNKEL W., WITTMANN R., *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, II: Die Magistratur*, München 1995.
- LAZENBY J., *Pierwsza wojna punicka*, przeł. T. ŁADOŃ, Oświęcim 2012.
- LAZENBY J., *Wojna Hannibala. Historia militarna drugiej wojny punickiej*, przeł. T. ŁADOŃ, Oświęcim 2015.
- DE LIGHT L., *Poverty and Demography: the Case of the Gracchan Land Reforms*, «Mnemosyne» 57/2004, s. 725-757.
- LINDERSKI J., *Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.
- LINDERSKI J., *Śmierć Tyberiusza Grakcha*, Poznań 1997.
- LINTOTT A.W., *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 2002.
- LO CASCIO E., *Roman Census Figures in the Second Century BC and the Property Qualification of the Fifth Class*, [w:] *People, Land, and Politics*

- Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy 300 BC-AD 14*, red. L. DE LIGT, S. NORTHWOOD, Leiden-Boston 2008, s. 239-256.
- MCDONELL M., *The Speech of Numidicus at Gellius*, N.A. 1.6, «The American Journal of Philology» 108.1/1987, s. 81-94.
- MCDONELL M., *Roman manliness: 'virtus' and the Roman Republic*, Cambridge 2006.
- MOMMSEN TH., *Römisches Staatsrecht*, II.1, Leipzig 1874.
- MORGAN M.G., *The Rise and Fall of the Caecilii Metelli, 284-46 B.C.*, Exeter 1961.
- MORGAN M.G., *Metellus Macedonicus and the Province Macedonia*, «Historia» 18.4/1969, s. 422-446.
- MORGAN M.G., *The Portico of Metellus: A Reconsideration*, «Hermes» 99.4/1971, s. 480-505.
- MORGAN M.G., *'Metellus pontifex' and 'Ops Opifera': A Note on Pliny 'Naturalis Historia' 11.174*, «Phoenix» 27/1973, s. 35-41.
- MORGAN M.G., *"Cornelius and the Pannonians": Appian, Illyrica 14, 41 and Roman History, 143-138 B.C.*, «Historia» 23.2/1974, s. 183-216.
- MORGAN M.G., *Q. Metellus (cos. 206), 'dictatorii' in the pre-Sullan senate, and the end of the dictatorship*, «Athenaeum» 79/1991, s. 359-370.
- MÜNZER F., *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920.
- OGILVIE R.M., *'Lustrum Condere'*, «JRS» 51.1-2/1961, s. 31-39.
- OOTEGHEM J. VAN, *Les Caecilii Metelli de la République*, Bruxelles 1967.
- ORLIN E.M., *Temples, religion, and politics in the Roman Republic*, Boston-Leiden 2002.
- PIOTROWICZ L., *Plutarch a Appjan: studja źródłowe do historii Rzymu w epoce rewolucji, okres I (133-70)*, Poznań 1921.
- RANKOV B., *A War of Phases: Strategies and Stalemates 264-241*, [w:] *A Companion to the Punic Wars*, ed. D. HOYOS, London 2008, s. 149-166.
- RATHBONE D.W., *The control and exploitation of 'ager publicus' in Italy under the Roman Republic*, [w:] *Taches publiques et entreprise prive'e dans le monde romain*, red. J.-J. AUBERT, Neuchatel 2013, s. 135-178.
- REIGADAS LAVANDERO E., *Censura y 'res publica': aportación constitucional y protagonismo político*, Madrid 2000.
- RICH J., *The Supposed Roman Manpower Shortage of the Later Second Century B.C.*, «Historia» 32.3/1983, s. 287-331.
- RICH J., *Tiberius Gracchus, land and manpower*, [w:] *Crises and the Roman Empire*, eds. O. HEKSTER, G. DE KLEIJN, D. SLOOTJES, Leiden-Boston 2007, s. 153-166.
- RICHARDSON J.S., *'Hispaniae'. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 2004.

- RICHARDSON L., *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, London 1992.
- ROSELAAR S., *Public Land in the Roman Republic. A Social and Economic History of 'Ager Publicus' in Italy, 396-89 B.C.*, New York 2010.
- ROSENSTEIN N., *Rome at War: Farms, Families, and Death in the Middle Republic*, Chapel Hill 2004.
- RYAN F.X., *Rank and Participation in the Republican Senate*, Stuttgart 1998.
- SAMPSON G.C., *The Crisis of Rome. The Jugurthine and Northern Wars and the Rise of Marius*, Barnsley 2010.
- SAMPSON G.C., *Rome, Blood and Politics: Reform, Murder and Popular Politics in the Late Republic 133-70 BC*, Barnsley 2017.
- SCHIETINGER G.-P., *Die letzte Schlacht des Scipio Aemilianus Überlegungen zu seinen innenpolitischen Absichten im Jahr 129 v.Chr.*, «Tyche» 29/2014, s. 165-182.
- SCHREIBER Ł., *L. Cecyliusz Metellus Dalmatyński (cos. 119)*, «De re militari» 5/2020, s. 18-39.
- SCULLARD H.H., *Roman Politics 220-150 B.C.*, Oxford 1950.
- SCULLARD H.H., *Scipio Aemilianus and Roman Politics*, «JRS» 50/1960, s. 59-74.
- SEAGER R., 'Factio': *Some Observations*, «JRS» 62/1972, s. 53-58.
- SHATZMAN I., *Senatorial Wealth and Roman Politics*, Bruxelles 1975.
- SKINNER M.B., *Clodia Metelli. The Tribune's Sister*, Oxford 2011.
- STOCKTON D., *The Gracchi*, Oxford 1979.
- STRASBURGER H., *Studien zur alten Geschichte*, b. I-II, Hildesheim-New York 1982.
- SUDER W., *Census populi. Demografia starożytnego Rzymu*, Wrocław 2003.
- SUDER W., 'Et forte annus pestibus errat'. *Epidemie w Republice Rzymskiej*, Wrocław 2007.
- SUMNER G.V., *The Orators in Cicero's Brutus: Prosopography and Chronology*, Toronto 1973.
- SUOLAHTI J., *The Roman Censors*, Helsinki 1963.
- SYME R., *The Roman Revolution*, Oxford 1939.
- SYME R., *Sallust*, Berkeley-Los Angeles 1964.
- SZEMLER G.J., *The Priests of the Roman Republic*, Bruxelles 1972.
- ŚNIEŻEWSKI S., *Salustiusz i historia Rzymu*, Kraków 2003.
- TARWACKA A., *Wybór i objęcie urzędu przez cenzorów w starożytnym Rzymie*, «Zeszyty Prawnicze» 10.2/2010, s. 113-128.
- TARWACKA A., *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012.
- TARWACKA A., *Cenzorzy a zgromadzenia ludowe w Rzymie okresu republiki*, «Opolskie Studia Administracyjno-Prawne» 14.2/2016, s. 45-56.

- TARWACKA A., *Cenzorzy jako propagatorzy polityki prorodzinnej w starożytnym Rzymie*, [w:] *Przyszłość rodziny w UE. Doświadczenie różnych rozwiązań prawnych i podstawowe problemy współczesnych rodzin*, Warszawa 2017, s. 249-270.
- TARWACKA A., *Mąż czy sędzia cenzorem? Uwagi na marginesie mowy Katona (Gell. 10,23,4)*, «Zeszyty Prawnicze» 17.4/2017, s. 85-99.
- TAYLOR L.R., *The Election of the 'Pontifex Maximus' in the Late Republic*, «Classical Philology» 37/1942, s. 421-424.
- TATUM W.J., *The 'Plebiscitum Atinium' once more*, «Res Historica» 29/2010, s. 189-208.
- TREGGIARI S., *Servilia and her Family*, Oxford 2019.
- WEBB L., *Gendering the Roman imago*, «Eugesta» 7/2017, s. 140-182.
- WENDE M., *'De Caeciliis Metellis commentationis'*, Bonn 1875.
- WILLEMS P., *Le Sénat de la République romaine*, I-II, Louvain-Paris-Berlin 1885.
- WILLIAMSON C., *The laws of the Roman people: public law in the expansion and decline of the Roman Republic*, Michigan 2007.
- WISEMAN T.P., *Celer and Nepos*, «The Classical Quarterly» 21.1/1971, s. 180-182.
- WISEMAN T.P., *New Men in the Roman Senate 139 B.C.-A.D. 14*, London 1971.
- WISEMAN T.P., *Cinna the Poet and other Roman Essays*, Leicester 1974.
- WOLNY M., *'Lex Claudia' a rozwój kariery politycznej Gajusza Flaminiusza*, «Studia Prawnoustrojowe» 7/2007, s. 324-334.
- ZIÓŁKOWSKI A., *Historia Rzymu*, Poznań 2008.
- ZMESKAL K., *'Adfinitas': die Verwandtschaften der senatorischen Führungsschicht der römischen Republik von 218-31 v. Chr.*, I, Passau 2009.